

Farkas Judit Antónia

Két bibliofil vállalkozó: Reiter László és Kellner István*

A szerző irodalomtörténész.

Kutatási területe a 19–20. századi magyarországi bibliofília, könyvkiadás és könyvkereskedelem története, Bisztrai Farkas Ferenc munkássága.

E-mail cím: lupusjudit@gmail.com

The author is a literary historian. Her main field of research includes bibliophilism in Hungary in the 19th–20th centuries, the history of book publishing and book trade, and the work of Ferenc Bisztrai Farkas.
Email: lupusjudit@gmail.com

* Részletek a szerző Szép könyvek kultusza. Bibliofil könyvkultúra Magyarországon (1914–1949) című PhD-disszertációjából, Miskolc, Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2011, 72–85, 108–125.

¹ Reiter László és kiadóvállalata tevékenységének rekonstruálásakor Szij Rezső tanulmányából indultam ki: Szij (1968). A továbbiakban ennek újraközölt változatára hivatkozom: Szij (1995a). Emellett a következő forrásokat és irodalmat használtam fel: BFL (a); SZENTMIKLÓSSY (1930), 950; VAJDA (1934); ELEK (1943); MÉL (utolsó letöltés 2010. április 10).

² BFL (b). Reiter Adolf 1893. nov. 28-án, Huppert Etelkával kötött házassága idején kereskedő volt, a *Budapesti cím- és lakjegyzék* 1900–1901. évi kötetében azonban már hivatalnokként van feltüntetve: BFL (b). 5425/96. Kivonat a Pesti Izraelita Hitközség esketési jegyzék-könyvéből. 1896. augusztus 26; *Budapesti cím- és lakjegyzék* (1901), 1381.

A gyomai Kner és a békéscsabai Tevan nyomdákban az 1910-es évek elején elinduló modern nyomdászati törekvések az első világháború után találtak követőkre. Belföldön és külföldön egyre többen figyeltek fel a kortárs hazai könyvtervezők és grafikusok által készített szép kiállítású, szignált, számozott és korlátozott példányszámban megjelent, úgynevezett amatőr-bibliofil könyvek és grafikai mappák művészi jelentőségére. A legújabb könyvtervezői törekvésekre fogékony könyves és nyomdai vállalkozások a könyvművészekkel, gyűjtőkkel, könyvbarát egyesületekkel és folyóiratokkal karöltve cikkek és művészi kiadványok megjelentetésével, könyvkiállítások és könyversenyek rendezésével igyekeztek felkelteni az érdeklődést a szép könyvek iránt, ösztönözni készítésüket és gyűjtésüket, hozzájárulni a hazai könyvművészeti mozgalom elismertetéséhez. A következőkben bemutatásra kerülő Reiter László könyvkiadó és Kellner István könyvkereskedő sokoldalú könyves tevékenysége során kiemelkedő szerepet játszott e folyamatokban.

Reiter László és az Amicus könyvkiadó vállalat

A tevékenységüket a háborút követően megkezdő és értékes bibliofil termékeket is megjelentető cégek közül művészi törekvéseit és kiadópolitikáját tekintve magasan kiemelkedett az Amicus könyvkiadó vállalat. A 20. századi magyar könyvművészet egyik figyelemre méltó műhelyében csaknem egy évtizedes működése során több tucat, könyvművészeti és irodalmi szempontból egyaránt színvonalas könyv látott napvilágot.¹

A cégalapító Reiter László (1894–1945) minden családi előzmény nélkül választotta a könyves hivatást. Vállalkozása megindításában feltehetően a művészetek iránti érdeklődésének volt döntő szerepe. Jómódú polgárcsaládjában – édesapja kereskedőként, majd hivatalnokként dolgozott, édesanyja a főváros egyik előkelő női divatszalonját vezette² – minden bizonnyal megbecsült szerep jutott a kultúrának, és ez Reiter pályaválasztására is rányomta bélyegét. Egészen fiatalon odaállt a hazai művészet, műkereskedelem és műgyűjtés ügyének előmozdítása mellé. Már tizenhét évesen ott találjuk a jeles gyűjtőket, műpártolókat, köztük bibliofileket

is tömörítő Szent György Czéh Magyar Amatőrök és Műgyűjtők Egyesülete tagjai és számon tartott ex libris gyűjtői között.³ Bár a modern művészetekre fogékony fiatalember a Műegyetenem szerzett építészdiplomát, elsősorban itthoni és külföldi (párizsi, berlini és olaszországi) képzőművészeti tanulmányai és utazásai során szerzett élményei szabtak irányt kiadói, tipográfusi és grafikus munkásságának.⁴ A szép könyvek iránti vonzalma saját bevallása szerint már gyermekkorában kialakult, fiatalon elkezdte gyűjtésüket, és hamar elhatározta, hogy hivatásszerűen fog velük foglalkozni.⁵ Huszonnégy éves korára három-négyezer kötetes könyvtárral büszkélkedhetett, amely régi és modern luxuskiadványokat, értékes első kiadásokat és olyan ritkaságokat is magában foglalt, mint például Holbein haláltánc-fametszeteinek 1547-es lyoni kiadása.⁶ Reiter gyűjtőtevékenységéről érdemes megemlíteni, hogy könyvtárában megtalálhatók voltak a művészi tipográfia és könyvillusztráció legszebb régi és újabb darabjai is. Nem véletlen, hogy a legjelentősebb hazai könyvművészeti kiállításokon rendre kiállították gyűjteményének értékes köteteit.

Kreativitása, az irodalom és a művészetek iránti szenvedélyes érdeklődése a könyvkiadás összetett alkotófolyamatában talált kifejezési formákat. A művészi könyvek iránti régi vonzalma szerencsésen találkozott új érdeklődésével, az illusztráció és a díszítőművészet fontosságát szem előtt tartó művészi könyvkészítéssel. Nem meglepő tehát, hogy a képzőművészet és a szépirodalom területén egyaránt otthonosan mozgó fiatalember kimondottan azzal a szándékkal hozta létre budapesti vállalatát 1920-ban, hogy szép kiállítású, értékes irodalmi és művészeti kiadványokat jelentessen meg. Ez derül ki iparigazolvány iránti, társával, Engl Gézával⁷ közösen benyújtott kérelméből. Az „Amicus könyvkiadó vállalat Reiter és Engl” néven alapított közkereseti társas cég az V. Nagykörön (ma Hercegprímás) utca 23. szám alatt működött.⁸ Reiter és Engl kiadói munkamegosztásában előbbi inkább a vállalat művészeti irányvonaláért, a kötetek tipográfiai tervezéséért, utóbbi pedig az irodalmi és szerkesztői feladatokért felelt. Engl feltehetően nemcsak vagyona egy részével társult a vállalkozásba, hanem szellemi és kapcsolati tőkéjével is. Minden bizonnyal kiválóan kamatoztatta a korszak egyik legszínvonalasabb berlini műkereskedésénél és kiadóvállalatánál, a Cassirer Verlagnál szerzett lektori tapasztalatait és ismeretségeit, német nyelvtudását pedig műfordítóként hasznosította.⁹ Kettejük intellektuális együttműködése nyomán a vállalatból igen színvonalas, több művészeti ágra kiterjedő, haladó szellemű kiadói és művészeti műhely jött létre.

Az Amicus kiadó indulásakor határozott könyvművészeti és irodalmi célkitűzésekkel kezdte meg működését. Fellépését remekül időzítette, hiszen 1920 őszén alakult meg a hazai könyvgyűjtőket és könyvbarátokat tömörítő Magyar Bibliophil Társaság, amely a művészi módon elkészített könyvnek kívánt minél több hívet szerezni. Reiter természetesen ott volt az alapítók között, és a Társaság megalakulását követően az elnökség tagjaként elsősorban a kiadványok sajtó alá rendezése, tipográfiai terve-

³ A Gyűjtő (1912a, b).

⁴ ROSNER (1932), 198. Bakos Katalintól tudjuk, hogy Reiter ismerte az újabb nemzetközi művészeti törekvéseket, amelyeket nem csupán grafikusként és tipográfusként, hanem újdonságokra fogékony kiadóként is kamatoztatott: BAKOS (2005), 79–80.

⁵ VAJDA (1934).

⁶ ELEK (1943), 8; SZÜ (1995a), 213; MTAKK (a), közölve: VOIT (1988), 397.

⁷ Engl Géza (1894–1988) könyvkiadó, műfordító, publicista, szerkesztő. Az Amicus cég egyik tulajdonosa, az Engl Bernát szeszgyár belfagya. Az 1920-as években műértőként pártolta az avantgárd művészetet, amelynek egyik megnyilvánulása kiadói tevékenysége volt. Publikációi és fordításai egy részét Angyal Géza néven jelentette meg. Az 1950-es évektől 28 éven át a Corvina Kiadó német szerkesztője volt. ANGAL (1926); GULYÁS (1990), 383; SZÜ (1995a), 213–214; BALABÁN (1988).

⁸ Az 1920-as évek végétől a megváltozott utcanév (Wekerle Sándor) mellett a 21-es házszám szerepelt. A vállalat, bár már 1920 elején megkezdte kiadói tevékenységét, csak 1921. április 9-én került bejegyzésre a cégbejegyzés: BFL (a).

⁹ A műkereskedő és kiadó Paul Cassirernek (1871–1926) nagy érdemei voltak a német szecessziós művészek támogatásában, a francia impresszionizmus és posztimpresszionizmus németországi népszerűsítésében. Unokatestvérével, Bruno Cassirerrel Berlinben galériát, kiadó- és nyomdavállalatot alapított (Cassirer Verlag, Pan-Press). Rövid ideig közösen igazgatott cégük elsősorban művészeti könyvekre, amatőr- és luxuskiadványokra, valamint a modern német irodalomra specializálódott. Nyomdájukból, a könyvművészeti törekvések közvetítésében élenjáró Pan-Presséből korlátozott példányszámú modern grafikai mappák és kézműves technikával készült exkluzív könyvek kerültek ki. A vállalat az angliai Kellmscott Press tevékenységét tekintette követendő példának. 1901-ben az unokatestvérek útjai elváltak, és Paul egyedül vitte tovább műkereskedését. 1910-től kiadta az általa felélesztett *Pan* című művészeti folyóiratot és a Hatvány Lajos szerkesztésében megjelenő *Jung Ungarn* című német nyelvű magyar lapot is. Vö. ANGAL (1926); CASSIRER (utolsó letöltés 2010. április 10); HVG (utolsó letöltés 2011. november 30).

¹⁰ Vö. FARKAS (2011a).

¹¹ VÖRÖSMARTY (1920), kolofon.

zése és kiadása terén vállalt rendkívül aktív és áldozatkész szerepet.¹⁰ Kiadói tevékenysége megkezdésének tehát nagymértékben nyomatékot adott a rokon célokkal megindult civil kezdeményezés. Reiterék nem is haboztak az együttműködés és a közös fellépés lehetőségében rejlő előnyöket kihasználni: nyomban megjelentették Vörösmarty *Gondolatok a könyvtárban* című költeményének bibliofil kiadását 300 példányban. A kötetet azonban nem hozták piaci forgalomba, hanem az újonnan megalakult bibliofil tömörülés tagjainak és az „Amicus” barátainak ajándékozták karácsonyra.¹¹ A postai úton elküldött tiszteletpéldányok a potenciális vásárlók körének feltérképezése és megszólítása mellett a kiadóvállalat népszerűsítésére is igen kedvező alkalmat teremtettek. A könyv második felében található tájékoztatóból ugyanis az olvasók megismerkedhettek a vállalat törekvéseivel:

„Az *Amicus*-kiadások célja: szép magyar könyvet adni. A régi és az új magyar irodalom legjobb darabjait, s ugyancsak idegen irodalmakéit magyar nyelven fogjuk kihozni és kell, hogy az *Amicus*-kiadás fogalommal legyen, mi jelenti a leggondosabban kiválasztott, művészin fordított szöveget, mely a legjobb typográfiával, a legjobb papírra kerül, melyet magyar művész alkotta illusztrációk és díszek szepítenek, s melynek kötése művészi munka.

A könyvbarátok örömét keressük elsősorban az *Amicus*-kiadásokkal. Igazolni akarjuk azokat, kik régen vallják és meggyőzni a skeptikusokat, hogy kell és lehet szép magyar könyvet teremteni saját magunk erejéből, magyar művészekkel, magyar nyomdászokkal. Tanulni akarunk külföldi mintából, de az alap, amin tovább építeni akarunk, magyar és magyar kell, hogy maradjon. Mert van magyar könyvtradíció, van régi magyar könyvkultúra, melyből azóta is ébredtek érdemes kezdések, ezek azonban legtöbbször csakhamar újra megszakadtak. [...]

Munkánkhoz önként kapcsolódott még egy harmadik teendő: megtalálni a kapcsolatot a külfölddel. S ha kapni akarunk, adni is kell tudni, hirdetni odakint is, hogy a magyar szellemi kultúra megvan, él és erősödik. Ezt a célt szolgálják idegen nyelvű kiadásaink, melyek a magyar irodalom egy-egy remeke számára szerezzék meg a külföld megbecsülését, éppen a könyveink művészi kiállítása révén.

Nehéz időben vállalkoztunk nehéz munkára. De bízunk erős akaratunkban és kitartásunkban, – egyetlen bizalma mai nap minden magyar törekvésnek – és bízunk elsősorban abban, hogy a mi munkánk jó munka.”¹²

¹² VÖRÖSMARTY (1920), 18–20.
(Kiemelés az eredetiben – F. J. A.)
A kiadó könyve kiállításával is példát akart mutatni. A Kozma Lajos könyvillusztrációival díszített, legfinomabb merített papírra nyomtatott kis kötetet Pápai Ernő műintézetében nyomtatták. A kiadvány a kiadó szignetjével aranyozott díszkötésben, az első 25 példány pedig egész- és félbőr kötésben jelent meg.

A fenti célkitűzések ismeretében nem meglepő, ha a cég legtöbb kiadványát éppen az igényes kiállítás különböztette meg a többi kiadó termékétől. A könyvek tipográfiai tervezése Reiter László művészi tehetségét dicsérte, még ha nem minden kiadványuk érte is el Kner Imre vagy Tevan Andor iparművészi műgonddal elkészített könyveinek színvonalát és minőségét. Nagy hátrányt jelentett ugyanis, hogy Reiteréknek nem volt saját nyomdájuk. Ennek ellenére a kiadóvállalat arra törekedett, hogy a legszínvonalasabb, minőségi munkára is alkalmas műhelyeket bízta meg a szedési és

nyomdai munkálatokkal. A cég többek között Kner Imre, Biró Miklós¹³ és Pápai Ernő műhelyeivel, a Globusszal, a Tháliával, a Világossággal, az Athenaeummal, a Kir. Magyar Egyetemi Nyomdával és a Hornyánszky Viktor-céggel dolgozott együtt. A könyvek művészi kötését rendszerint neves könyvkötőmesterek és – művészek – például Gottermayer Nándor, Kner Erzsébet, Cserna Júlia, Verő Klára – készítették. Reiter egyik legnagyobb kiadói érdeme a legkvalitatívusabb nyomdai, grafikai és könyvkötőműhelyekkel való együttműködésen túlmenően az volt, hogy biztos érzékkel választotta ki és bízta meg a legtehetségesebb művészeket a könyvek illusztrálásával, majd az ő grafikáik, könyvdíszek stílusához igazította a kötetek tipográfiai kiállítását. Kozma Lajos mellett többek között Márfy Ödönt, Rippl-Rónai Józsefet, Gróf Józsefet, Fáy Dezsőt, Molnár C. Pált, Derkovits Gyulát, Pólya Tibort, Byssz Róbertet, Gedő Lipótot és Leidenfrost Sándort sikerült megnyernie kiadványainak illusztrálásához.

Reiter és Engl kiadói programjában a kiállításukban szép és tartalmukban értékes könyvek készítésének célkitűzése mellett még egy fontos gondolatot is megfogalmazott. Annak szükségességét, hogy a kifinomult könyvgyűjtők mellett a kevésbé tehető olvasóközönségről, a szélesebb tömegek izlésneveléséről sem szabad megfeledkezni. Törekvések között ezért az is szerepelt, hogy a luxuscikknek számító amatőr-bibliofil kiadású könyvnek a könyvművészeti szempontból azonos színvonalú, de egyszerűbb és olcsóbb változatát is meg kell jelentetni:

„...nem érhetnénk célt, ha csak a könyvbarátot tartanánk szem előtt. Szép könyvhöz akarjuk juttatni a nagy magyar olvasóközönséget is és eképen szaporítani azoknak a számát, kiknek a könyv elsőrendű szükséglet. Ezért hozunk egy időben bibliophil kiadásainkkal, melyek szükségképpen csak keveseknek hozzáférhetők, olcsóbb kiadásokat is. E könyveink luxus nélkül, de finom kivitelükkel, nemes izlésükkel jótékonyan elűtnek a mai kor könyvprodukciónál, melyet a szerencsétlen idők is, de az értetlenség és a lelkiismeretlenség is olyan végzetesen lesilányítottak.”¹⁴

A kiadványallat 1922 karácsonyán osztotta meg a szélesebb olvasóközönséggel, mit sikerült megvalósítania meghirdetett programjából. Ekkor jelentette meg első kiadói almanachját, amely tartalmazta az összes már megjelent és tervbe vett kiadvány jegyzékét a legfontosabb könyvészeti adatokkal, valamint válogatást adott sajtóvisszhangjukról is. A kiadványhoz, amelynek borítóját Reiter László rajzolta, Kozma Lajos, Fáy Dezső, Derkovits Gyula és Szőnyi István illusztrációit, sőt az első 25 merített papirosú példányhoz azok eredeti műlapjait is mellékeltek.¹⁵ A kis füzetből markánsan kirajzolódik a kiadó programjának erős szépirodalmi, képzőművészeti és könyvművészeti irányultsága. A jegyzékben található kiadványok különféle műfaji és tematikus csoportosítása önmagáért beszél: amatőr könyvek, Ady Endre művei, regények-drámák-versek-novellák, régiségek-ritkaságok sorozat, ifjúsági könyvek, művészeti könyvek, a Magyar Bibliophil Társaság részére készített kiadványok. A következőkben ebben a sorrendben vesszük számba az egyes köteteket és vizsgáljuk a kiadványallat tevékenységét.

¹³ Együttműködésükhöz: FARKAS (2007), 32, 34.

¹⁴ VÖRÖSMARTY (1920), 19–20. Mint arra Szij Rezső felhívja a figyelmet, a magyar könyvtradíció folytonosságának megteremtésével és a művészi tömegkönyvek készítésével kapcsolatos törekvések Kneréknek az 1919-es évre szóló almanachjukban megfogalmazott célkitűzéseivel mutatnak rokonságot: SZIU (1995a), 214; *Almanach* (1918), 16.

¹⁵ *Amicus* [1922], kolofon. Ez a legértékesebb bibliofil termékeknél előforduló hagyomány egyébként más *Amicus*-kiadványnál is követésre talált.

Reiterék könyvművészetileg legsikerültebb alkotásai mind technikai, mind művészi vonatkozásban kétségtelenül a 200–500 példányban, gyűjtők részére készült, amatőr kiadású könyvek közül kerültek ki. E kiadványok többségükben az 1920-as évek első felében, a kiadóvállalat működésének legprosperálóbb időszakában láttak napvilágot, és egy kivétellel a magyar és a virágirodalom klasszikus műveiből válogattak. A többnyire „luxus kiadásként”¹⁶ meghirdetett köteteknél jól érvényesültek Reiterék kultúrkiadói programjának legfőbb célkitűzései: a hazai könyvművészeti és irodalmi törekvések tudatos felkarolása, valamint azok bel-, illetve külföldön történő népszerűsítése.

A kiadó a propagandacélokat szolgáló és a programalkotás szándékával készült Vörösmarty-kötetet megelőzően 1920 márciusában hozta forgalomba legelső, *Szilaj Pista. Salgó* című bibliofil kiadványát, amely Petőfi Sándor két elbeszélő költeményét tartalmazta.¹⁷ A Reiter László művészi elgondolása szerint sajtó alá rendezett és Márfy Ödön egész oldalas kőrajzaival illusztrált kötet igen szépre sikeredett a Hornyánszky-üzem gondos nyomása jóvoltából. A Képzőművészek Új Társaságának (továbbiakban KUT)¹⁸ rövid ideig elnökeként is tevékenykedő festőművész a litográfiák mellett a kötés terveit is maga készítette. Az aláírásával ellátott kötetekből 200 számozott példány készült: az 1–50. számú eredeti merített papíron, egész bőr kötésben, míg az 51–200. számú diósgyőri merített papíron, félbőr és papírkötésben látott napvilágot. Az amatorkiadás ára 1920-ban igencsak magas volt: 1500 koronába, azaz ötször annyiba került, mint az egyszerű változat.¹⁹ A kiadvány érdekessége, hogy Babits Mihály előszavából 25 különnyomatot készítettek a költő aláírásával. A kötet egyébként hamarosan német nyelven is megjelent, a magyarral mindenben megegyező tipográfiával.²⁰ A kiadói programnak, mint az az első idézetből is kiténik, egyik fontos pontját képezte a magyar kiadásokkal párhuzamos idegen nyelvű, többnyire német fordítások megjelentetése. Ez a szándéka Magyarország háború utáni elszigeteltségéből való kitörésének és a trianoni traumát ellensúlyozó kultúrfőlény bizonyításának volt az egyik hatásos eszköze. A német nyelvterületen való jelenlét azonban nem csupán kultúrpolitikai, hanem üzleti szempontból is fontos volt. Az Európa vezető könyv- és nyomdaipari nagyhatalmának számító Németországban csakúgy, mint Ausztriában és Svájcban nagyobb piacuk volt a modern amatőr-bibliofil kiadványoknak. E tekintetben az Amicus kiadói célkitűzései megegyeztek a szintén 1920-ban megalakult Magyar Stúdió, illetve a később bemutatásra kerülő Kellner István könyvkereskedő törekvéseivel.

Reiterék másik luxuskiadványa, *Szent János mennyei jelenésekről való könyve* szintén Márfy Ödön eredeti kőrajzaival jelent meg. Az illusztrációk mellett a művész készítette a könyv címlap- és kötéstervét is. A kötet 1921 júniusában látott napvilágot 500 számozott példányban a legfinomabb antique papíron, négyféle kötésvaltozattal: 1–50-ig egész bőr, 51–100-ig félbőr, 101–200-ig vászon és 201–500-ig papírkötésben.²¹ A „rég magyar bibliák szedési hagyományait” idéző kötet kifogástalan nyomása és kiállítása a Kner nyomdában készült.²² A kiadó egyik hirdetése arra enged következtetni, hogy a tervek között szerepelt a Biblia többi könyvének kiadása is, erre azonban végül nem került sor.²³

¹⁶ *Irodalmi tájékoztató* (1925).

¹⁷ PETŐFI (1920a).

¹⁸ A Képzőművészek Új Társasága rövidítését (KUT) és az ezzel megegyező folyóirat nevét a korabeli írásmód szerint használom.

¹⁹ VÖRÖSMARTY (1920), 21.

²⁰ PETŐFI (1920b). A német kiadást, akárcsak a magyart, Hornyánszky Viktor könyvnyomdájában nyomtatták.

²¹ *Szent János* (1921).

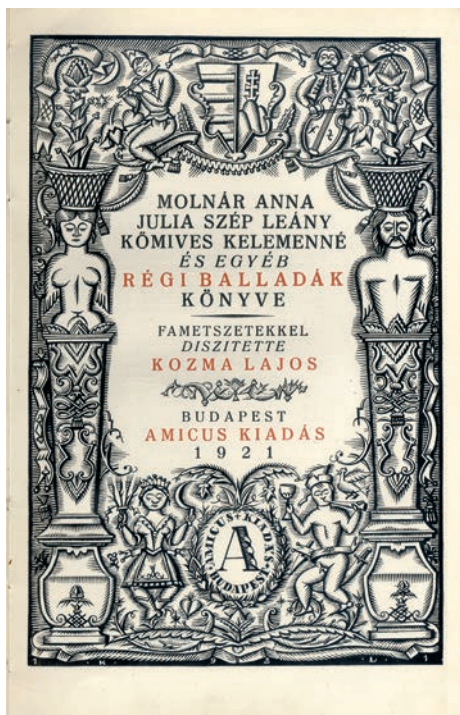
²² HAIMAN (1979), 40.

²³ VÖRÖSMARTY (1920), 27.

Az Amicus egyik legdekoratívabb, illusztrált kiadványát, az 500 példányban napvilágot látott *Régi népballadák* könyvét Kozma Lajos gyönyörű, népies-barokkos formajegyeket ötvöző könyvdíszai és egész oldalas fametszetei ékesítik.²⁴ A kötet méltatásakor Haiman György külön kiemeli a címlap barokk faragott kapuzatra emlékeztető, mives díszítésű fametszetének szépségét, amely mintegy közrefogja a szöveget.²⁵ A Knerék műhelyéből kikerült gyönyörű könyv hű tükrre mindazoknak

²⁴ *Régi népballadák könyve* (1921).

²⁵ HAIMAN (1979), 40.

19. Molnár Anna

mindössze 200 számozott példányban, péterfalvi merített papíron, kötve és félbőr kézi kötésben látott napvilágot. A műből ezúttal is készült német kiadás. Az 1–50. sorszámmal ellátott, egész bőr kötésű kötete-
ket 10 ezer koronáért lehetett megvásárolni 1922-ben, de külön készült 20 példány is valódi hollandi van Gelder-papirosra nyomtatva.²⁹

Az Amicus legszebb kötetei a Tevan Kiadóval is együttműködő Keleti Arthurral (1889–1969) közös munka eredményeként születtek.³⁰ A költő-műfordító a hivatásos nyomdászokat, kiadókat és könyvtervezőket megszégyenítő szakértelemmel és művészi igényességgel felügyelte és irányította könyveinek létrejöttét. Köteteit maga írta, fordította és rendezte sajtó alá, ő választotta ki a megfelelő nyomdát, tipográfust, a legjobban sikerült illusztrációkat és kötéstervet, de ő ellenőrizte a szedés és nyomás minőségét is. Katalizátorként gyűjtötte maga köré a legtehetségesebb grafikusokat és könyvtervezőket (Gulácsy Lajos, Gara Arnold, Balogh István, Fáy Dezső, Molnár C. Pál, Vértess Marcell, Hincz

a régi könyvkészítési tradíciókon alapuló könyvművészeti kísérleteknek, amelyeket oly nagy lelkesedéssel indított útjukra Kner Imre grafikusművész alkotótársával az 1920-as évek elején. A mesterien elkészített kötetet háromféle kiadásban hozták forgalomba. A legértékesebb példányok van Gelder-papíron, kézzel készített egész bőr kötésben, a művész saját kezűleg színezett fametszeteivel láttak napvilágot.²⁶ Jóllehet Klabund, az ismert osztrák költő Reiterék megbízására elkészítette a német fordítást, annak kiadása végül mégis meghiúsult.²⁷

A kiadóvállalat Petőfi születésének századik évfordulójára jelentette meg a költő egyik legismertebb elbeszélő költeményét, a *János vitézt*.²⁸ Az 1845-ös első kiadás jubileumi hasonmás kiadása az első Amicus-kötethez hasonlóan

²⁶ Ezek 8 ezer, míg a papírkötésűek 900 koronába kerültek: *Amicus* [1922], 25.

²⁷ Szű (1995a), 217.

²⁸ PETŐFI (1922).

²⁹ *Amicus* [1922], 24.

³⁰ Keleti munkásságához lásd Szű (1995b).

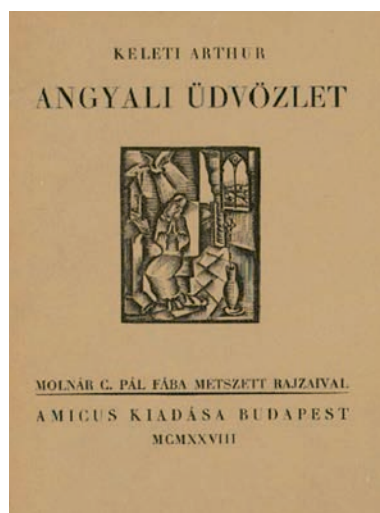
20. Molnár Anna

Gyula, Tevan Andor, Reiter László, Cserna Júlia, Kner Erzsébet), hogy azután velük közösen valósítsa meg bibliofil műremekeit. A megkérdőjelezhetetlen minőség érdekében kiadványainak nyomásával és kiadásával a legjobb officinákat és kiadókat bízta meg (Tevan, Amicus, Sacelláry Pál, Pápai Ernő, Globus Rt.). Szentkúty Pál a következőképpen jellemezte a bibliofil költőnek a könyvkészítéshez fűződő vonzalmát: „Keleti Arthur az egyetlen magyar író, aki könyvben gondolkodik, illetve aki ódon zamatú finom írásait és mesteri fordításait, mind-valamennyit előre könyvvé – s remekbe! – álmodja meg. S aztán addig keresi a legtökéletesebb kivitelezőket, s megtalálván őket, addig fárad, agítál, lelkesít, buzdít, nógat, korhol, javítgat, művészt, nyomdászt, munkást, míg sikerül valóra váltania álmát.”³¹

Az Amicus kiadóvállalat és Keleti együttműködése olyan sikeresnek bizonyult, hogy 1920 és 1928 között a német fordításokkal együtt öt szép kiállítású könyvet jelentettek meg közösen. 1920-ban látott napvilágot Keletinek *Az boldogtalan Raymondo és az szerentsés Bertrandus Lovagoknak Hiteles Szerelmes Története 7 képben...* című antik verses komédiája Gara Arnold címlaprajzával, Vértess Marcell fába metszett rajzaival és Gróf József könyvdíszével.³² Kiadóként az Amicus bizománya lett feltüntetve. A kolofon szerint a könyvet a költő rendezte sajtó alá, s a tipográfiai kiállítás és az illusztrációk is az ő utasításai alapján készültek. A 700 példányban megjelent könyvből 350-et számozással láttak el, és hollandi merített papírra nyomtak. A legszebb példányok elefántcsont karton- és valódi arannyal nyomott bőrkötést kaptak.

A költő következő munkája, a Gulácsyval közös padovai nyaralás emlékére írt 1923-as kiadású *Pax vobiscum...* című tanító költemény lett a kiadóvállalat egyik legsikerültebb amatorkiadása.³³ Az 500 példányban, különféle merített papírokon és művészi kötésben megjelent kötetet Fáy Dezső 51 szövegközti litográfiája díszíti. A grafikusművész munkásságának talán legsikerültebb illusztrációiért megkapta a Szinyei Merse Pál Társaság grafikai díját. Keleti következő munkája, *A' szépreményű Goethe úr befogatása az könnyű Músa Kotsijába* című egyfelvonásos bábszínházi komédia a kolofon szerint 1926 karácsonyára jelent meg mindössze 200 példányban. A van Gelder-papírosra nyomott könyv fametszeteit ismét Fáy készítette.³⁴

A kiadó májusra akarta kihozni a költő *Angyali üdvözet* című verseskötetének második kiadását „a legtökéletesebb tipográfiai kiállításban merített papírosra 500 számozott példányban régi olasz fametszetű díszekkel”, amelynek reklámozásához nagyalakú füzetet adott ki Keleti korábbi köteteinek sajtóbeli fogadtatásaival.³⁵ A könyv az eredeti tervekkel ellentétben végül mégsem 500 példányban és régi fametszetekkel, hanem 800 számozott példány-

21. Angyali üdvözet

³¹ MTAKK (b) (kiemelés az eredetiben – F. J. A.). Részleteiben, a forrás leíróhelyének pontos megadása nélkül idézi: PAPP (1989), 24.

³² KELETI (1920).

³³ KELETI (1923a). A kötetet, amely valójában már 1922-ben elkészült, Pápai Ernő műintézetében nyomták; Fáy Dezső kőrajzait a Globus nyomdában nyomták. Az 1–25. példány számozva, egész bőr kötésben, a 26–100. félbőr kötésben, a 101–500. számú különféle kötésekben látott napvilágot. 25 példány japán papíron jelent meg. A magyar kiadással mindenben megegyező német változatot Horvát Henrik fordította: KELETI (1923b). Vö. *Ady almanach* (1924), 30.

³⁴ KELETI (1927).

³⁵ MTAKK (c).

ban, a pályakezdő Molnár C. Pál fába metszett rajzaival látott napvilágot 1927 karácsonyán.³⁶ A fiatal képzőművész számára komoly szakmai elismerést és további illusztrációs megbízásokat hozott az Amicus-könyv, amelynek igényes nyomását – akárcsak A' szépműnyű Goethéét – a Globus nyomda végezte.

Szintén amatőr kiadásként harangozta be a kiadó Pesti György magyar haláltáncénekének a Reiter gyűjteményében található, 16. századi Holbein-metszetekkel díszített hasonmás kiadását. A kötet a tervekkel ellentétben végül nem 1923 tavaszán és az Amicus kiadásában, hanem 1927-ben látott napvilágot Reiter irányításával a Magyar Bibliophil Társaság kiadásában.³⁷

Az amatőr-, illetve luxuskönyvekként meghirdetett munkák mellett külön csoportot alkottak az Ady-életművel foglalkozó kötetek.³⁸ Reiter László ugyanis szenvedélyesen gyűjtötte a költő műveit és a vele foglalkozó irodalmat; kiadói tervei között szerepelt ezek sorozatos megjelentetése is.³⁹ A könyvek közül könyvművészeti szempontból kiemelkedik a Kozma Lajos jellegzetesen dekoratív, népies-barokkos fametszeteivel díszített, *Margita élni akar* című verses regény. A kötetből 300 amatőr példányt is készítettek, amelyekhez mellékeltek Kozma egy színes és szignált fametszetét is. A modern magyar irodalomnál maradvány mellett kiadásra került többek között Füst Milán, Fóthy János, Gellért Lajos, Tersánszky Józsi Jenő és Szép Ernő egy-egy munkája is. Reiter a kötetek kiadásával a Falus Elek tervezte Nyugat-könyvek hagyományát kívánta folytatni.⁴⁰

A kiadó a Régiségek – Ritkaságok sorozat szórakoztató olvasmányaitól várta az üzleti sikert.⁴¹ A gyűjtemény olyan mulattató, pikáns és szatirikus történeteket vonultatott fel a világ-irodalomból, amelyek első ízben voltak magyar nyelven olvashatók. Lukianos, Petronius, Caylus, Firenzuola, Cazotte, Voltaire és Hans Sachs műveivel a könnyed kikapcsolódásra szomjazó olvasók szélesebb táborát kívánták megnyerni.⁴² A könyvek árát, példányszámát, formátumát és kiállítását is ehhez igazították. A külsejükben egyszerű, de mutatós kis kötetek 1400–1500 példányban jelentek meg, és a bibliofil kiadványoknál jóval olcsóbbak voltak (1920-ban 60, 1922-ben 180 korona). Érdemes kiemelni a könyvek ízléses könyvborítóit és könyvdíszeket, amelyeket ismert grafikuspályázók – Gróf József, Fáy Dezső, Leidenfrost Sándor, Reiter László – készítettek. A kiadó ezúttal sem feledkezett meg az igényesebb könyvvásárlókról: a gyűjtemény-

³⁶ KELETI (1928).

³⁷ Amicus [1922], 27; DÉZSI (1927).

³⁸ ADY (1920a), ADY (1920b), ADY (1921), ADY (1922), ADY (1923a), ADY (1923b), ADY (1923c), ADY (1923d), ADY (1923e), REITER (1924), ADY (1924a), ADY (1924b), Ady almanach (1924), ADY (1925a), ADY (1925b). Mindegyik kötetből készült díszes kötészeti és kiállítású amatőr változat is.

³⁹ A kiadó programot dolgozott ki, amely „a költő teljesebb megismerését tűzte ki célul kiadatlan, elszórt, elfogyott, vagy feledésbe merült műveinek közrebecsajjtásával”. Ennek nem csupán Ady munkássága, hanem a róla szóló emlékek és irodalom megjelentetése is részét képezte: REITER László: Előszó, in REITER (1924), 5.

⁴⁰ VAJDA (1934).

⁴¹ VÖRÖSMARTY (1920), 29–30; Amicus [1922], 41–44. Reiterék nagy valószínűséggel a Hyperion kiadó gáláns és erotikus munkáit magában foglaló Dionysos-Bücherei című sorozatának mintájára indították útjára vállalkozásukat. A berlini cég említett kötetei a hamarosan bemutatásra kerülő Kellner István pesti amatőr könyvkereskedésében is kaphatók voltak: Katalóg [1920], 12–13.

⁴² Régiségek – Ritkaságok (1920–1924).

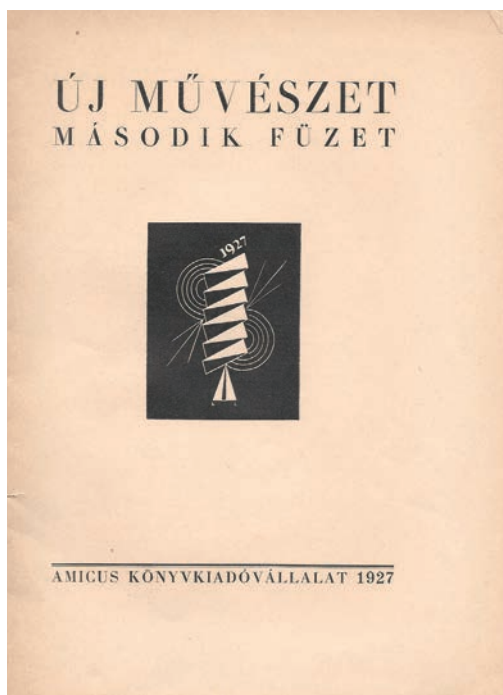
22. Szép lányok egymás közt

ből bibliofil változatot is nyomtatott 25 példányban, merített papíron, különleges kötésekben.

Szintén a nagyközönség érdeklődésére számot tartó, népszerű munkák közé tartozott a *Száz színész egy sorba...* című kötet Gedő Lipót és Gellért Lajos rajzaival, amely a pesti színészvilágba vezette be az olvasót, valamint Lestyán Sándor és Sztrókay Kálmán egy-egy ifjúsági története, amelyekhez a fiatal Pólya Tibor és Fáy Dezső készített illusztrációkat.⁴³

A kiadóvállalat progresszív irányultsága minden kétséget kizáróan a képzőművészet terén volt a legszembetűnőbb. Az 1920-as években a magyar kiadók közül az Amicus volt a legsikeresebb a régi és legújabb művészeti törekvések, irányok, a legfontosabb hazai és külföldi alkotók széles körű bemutatásában, a legtekintélyesebb és a még pályájuk elején álló, ígéretes művészettörténészek, műkritikusok (Hevesy Iván, Genthon István, Kállai Ernő, Majovszky Pál, Rabinovszky Máriusz, Réti István,

Petrovics Elek stb.) publikációs lehetőséghez juttatásában. Az 1922-ben megindított *Új Művészet* sorozatban és az azonos című, „Utat az újaknak!” szlogennel négy évvel később életre hívott, de csupán két számot megért folyóiratban a moderneket mutatták be Kádár Bélától Csáky Józsefig.⁴⁴ 1925–1926-ban két korszakalkotó művészettörténeti munka látott napvilágot: Kállai Ernő *Új magyar piktúra* című könyve, amely a magyar kiadást követően németül is megjelent a lipcsei Klinkhardt & Biermann kiadó *Junge Kunst* sorozatában Moholy-Nagy László címlaptervével, valamint Rabinovszky Máriusz *Az új festészet története, 1770–1925*.⁴⁵ 1927-ben, amikor a kiadóvállalat anyagi tartalékok hiányában egy-két kivételtől eltekintve gyakorlatilag felhagyott az igényes amatőrkiadások megjelentetésével, rö-

23. *Új művészet*

vid fellendülés következett be a művészeti könyvek terén. Ekkor indult meg a kilenc kötetből álló *Magyar művészeti könyvtár* című sorozat, amely a hazai és az egyetemes művészet ismertebb alkotóiról közölt egy-egy monográfiát.⁴⁶ A sorozatokkal egyidejűleg önálló kötetekben is forgalomba került jó néhány fontos munka Munkácsy Mihályról, Nagy Balogh Jánosról, Gulácsy Lajosról, Csontváry Tivadarról, Benedek Péterről, Cézanne-ról, Bokros-Birman Dezsőről, Fáy Dezsőről és Korb Erzsébetről.⁴⁷

A cégbirósági bejegyzések szerint Reiter és Engl indulásakor nemcsak könyvek kiadásával és eladásával, hanem műkereskedelemmel is foglalkozni kívánt. Utóbbi

⁴³ *Száz színész* [1923]; LESTYÁN (1921a); SZTRÓKAY (1923). A kiadó könyvjegyzéke szerint még a fiataloknak szóló kötetekből is készült többféle kiadás. Lestyán indiánregénye például 1922-ben kötve 450 koronába, amatőrkiadásban és egész bőr kötésben durván 13-szor annyiba, azaz 6 ezer koronába került: *Amicus* [1922], 45.

⁴⁴ *Új Művészet* című könyvsorozat: az első beharangozott kötet (BÁLINT Aladár: *Kernstok Károly*) valószínűleg nem jelent meg: *Új Művészet* (1922). *Új művészet* (szabálytalan időközben megjelenő füzet, szerkeszti és kiadja REITER László): *Új művészet* (1926–1927). Vö. *Új művészet* (1926).

⁴⁵ KÁLLAI (1925a, b), a magyar kiadás tipográfiáját Reiter László készítette; RABINOVSKY (1927).

⁴⁶ *Magyar művészeti könyvtár* (1927).

⁴⁷ A fentiek mellett érdemes felsorolni néhány további művészeti tárgyú könyvet is: MUNKÁCSY (1921), ELEK (1922), LEHEL (1922a), LEHEL (1922b), LEHEL (1923), BÁLINT (1923), WALDEN (1924), BÁLINT (1929), PETROVICS (1923), MAJOVSZKY [1923], REITER (1927), KÁLLAI (1928), GENTHON (1928), ELEK (1929).

tevékenységükről sajnos nem áll rendelkezésemre jelentősebb mennyiségű adat. Annyit azonban tudni lehet, hogy az 1920-as évek elején a könyvek mellett kortárs képzőművészek műalkotásainak árusítását is tervbe vették. Elsőként Bokros-Birman Dezsőnek a berlini emigrációja során készült kilencdarabos *Jób* című litográfiasorozatát jelentették meg 100 számozott példányban, Elek Artúr bevezetésével.⁴⁸ A Thália Rt. nyomdájában készült grafikai albumot 1922 végén 3 ezer koronáért árulták.⁴⁹ Jóllehet nem szerepelt a hirdetésekben, 1920-ban Reiter megrendelt Derkovits Gyulától 12 erotikus litográfiát. Eredetileg Kernstok Károly fia kapta a megbízást, ő azonban átengedte Derkovitsnak a munkát, hogy segítsen a súlyos anyagi gondokkal küzdő művészen.⁵⁰ A *Pandämonium* címmel napvilágot látott, 12 litográfiát magában foglaló mappa kiadójaként egy fiktív párizsi kiadót tüntettek fel, a valódi megrendelő azonban Reiter volt, aki 300 számozott és szignált példányt készíttetett a műből.⁵¹ Bár a kiadónak további tervei voltak Derkovitscsal, végül csupán Füst Milán *Ádvent* című regényének Derkovits-illusztrációi láttak napvilágot.⁵² Meg kell jegyezni, hogy a bibliofil könyveket is kiadó vállalatok körében nem volt szokatlan, hogy grafikai mappákat, albumokat kereskedelmi forgalomba hoznak; a legtöbb szenvedélyes bibliofil ugyanis ezeket a kiadványokat is gyűjtötte.

A kiadóvállalat a grafikai mappák mellett plaketteket is árusított. Reiter Ady iránti rajongásának jeleként megrendelt Pátzay Páltól 80 darab, bronzból készült érmét a költő portréjával, amelyet 1922-ben 5 ezer koronáért árusított.⁵³ Az Amicus műkereskedői és műpártolói tevékenységének megindításában minden bizonnyal Reiter cégtársa is kezdeményező szerepet játszott. Engl előtt a berlini Cassirer cég művészeti működése állhatott példaként: a német könyvkiadó vállalat ugyanis nemcsak műkereskedői, hanem jelentős kiállításszervezői tevékenységet is folytatott.⁵⁴

A kortárs képzőművészet kiadói felkarolása és támogatása a külföldi példákön túlmenően Reiternek azért is szívügye volt, mert fiatalok óta lelkesedett a modern képzőművészetért, és maga is részt vett a művészi alkotómunkában. Míg kezdetben csak a saját és a Magyar Bibliophil Társaság kiadványainak tipográfiáját tervezte, addig 1925-től érdeklődése mindinkább a könyvillusztráció és a tervezőgrafika felé fordult. Az 1920-as évek végétől, attól kezdve, hogy kiadóvállalata mind kevesebb kiadvánnyal jelentkezett, cégeknek és magánszemélyeknek készített könyvborítót, könyvillusztrációt, szignetet, plakátot és reklámgrafikát. Munkáit az elsők között a *Magyar Grafika* című szakfolyóirat mutatta be 1926-ban.⁵⁵ Reiter karakteres stílusú, megrajzolt, majd fába vésett metszeteiről a kortárs grafika egyik szakavatott kritikusa, Rosner Károly a következőképpen vélekedett: „nagy kultúráról, művészi ismeretről, kifinomult ízlésről tanúskodnak és technikai megoldásukban teljesen eredetiek. Főként negatív fametszetek ezek, finom, vékony vonalmegoldással, erősen hajlanak az angol ízlés felé [...]” Az egyik 1930-as kiállításához készült kétoldalas füzetben

⁴⁸ BOKROS-BIRMAN [1922].

⁴⁹ Amicus [1922], 32.

⁵⁰ KOPÓCSY (1998), 164.

⁵¹ DERKOVITS [1920?]; *Modern magyar litográfia* (1998), 189–190.

A korabeli erotikus könyveken és grafikai mappákon a cenzúra miatt gyakran fiktív párizsi és bécsi kiadó- és nyomdahelyet tüntettek fel, vö. FARKAS (2010).

⁵² FÜST (1922). Reiter Derkovits litográfiaival szerette volna díszíteni Oscar WILDE két művét (*Salome, A readingi fegyház balladája*) és ARANY János *Toldi* című elbeszélő költeményét. Az utóbbihoz néhány kőrajz el is készült: KOPÓCSY (1998), 165; ELEK (1943), 11–12.

⁵³ Az érme másik oldalára egy kompozíció került: Amicus [1922], 33; *Ady almanach* (1923), 37.

⁵⁴ ANGVAL (1926).

24. Az Amicus Kiadó szignetje

⁵⁵ RABINOVSKY (1926), 94–97.

Végh Gyula egyenesen úgy fogalmazott, hogy „a konstruktív grafika megteremtője Magyarországon: Reiter László, akinek a rajzaiban egészséges törekvéseket és architektonikus egyszerűséget” lehet felfedezni.⁵⁶ Bár Reiter a geometrikus formákból építkező konstruktivista irányhoz köthető grafikáival nem kis hazai és külföldi sikereket ért el – munkái londoni, mainzi, moszkvai és New York-i közgyűjteményekbe is bekerültek –, azok eredetiségükben meg sem közelítik az elementáris tipográfiai irány legjelesebb hazai képviselőjének, Kassák Lajosnak a grafikai munkáit.⁵⁷

A Reiter által illusztrált és tervezett kiadványok közül érdemes megemlíteni Benes Klára *Nevető ember* című mesekönyvét, Rónai Mihály András *Első ének* című verseskötetét, Lamacs Sándor *Szicília* és Kovács Kálmán *A szinpad erkölce* című műveit, amelyek még az Amicus kiadásában jelentek meg.⁵⁸ A grafikus illusztrálta a Káldor Kiadónak Hugh Lofting *Doktor Dolittle és az állatok* című meséjét, valamint a Révai Kiadónak Juhász Andor *Halló itt London* című munkáját. A legnagyobb szabású grafikai megbízás a *Magyarok a kultúráért* című, 1929-es kiadvány illusztrálása volt, amely franciául is megjelent *La Hongrie et la Civilisation* címmel. A több mint 200 fametszetes könyvdísz mellett a grafikus tervezte az előzékpapírt, a kötést és a védőborítót is.⁵⁹

Mint arra már utaltunk, Reiter áldozatkész szerepet játszott a Magyar Bibliophil Társaság munkájában. Az 1920-as évek elején a hazai bibliofilek kiadásában megjelent illetménykötetek szerkesztéséből és tipográfiai kivitelezéséből, illetve kiállítások rendezéséből is aktívan kivette a részét.⁶⁰ Mivel néhány kötetet saját kiadású könyveivel együtt reklámozott, az sem kizárt, hogy azok megjelentetését anyagilag is támogatta.

Jóllehet Reiter az 1920–1930-as évek fordulójától a művészi könyvek iránti, a világgazdasági válsággal is összefüggésbe hozható csökkenő kereslet miatt felhagyni kényszerült önálló kiadói tevékenységével,⁶¹ grafikusként, kritikusként és nem utolsósorban fáradhatatlan szervezőként továbbra is a hazai könyvművészet, bibliofília és modern grafika mind szélesebb körű elismertetésén és népszerűsítésén munkálkodott. 1929-ben előadást tartott a bécsi bibliofilek körében a bibliofil könyv kultúráról, ráirányítva a figyelmet a kiváló hazai kiadók, nyomdák és grafikusművészek jelentőségére.⁶² A Magyar Bibliophil Társaság mellett részt vett az 1928-ban megalakult Magyar Könyv- és Reklámművészek Társaságának és a Bisztrai Farkas Ferenc által életre hívott, rövid életű Magyar Bibliofilek Szövetségének munkájában is.⁶³ Szerepet vállalt a legfontosabb itthoni, illetve külföldi könyv- és grafikai kiállítások megrendezésében (például *Magyar Nemzeti Nyomtatványkiállítás*, 1937) is. Kiadványait és könyvgrafikáit több egyéni és csoportos, hazai és nemzetközi tárlaton is bemutatták.

Az 1930-as évektől azonban ő is, mint a legtöbb művészi könyvkészítésben érdekelt vállalkozó és művész, egyre borúsabban látta a hazai könyvművészet helyzetét. Egy vele készült 1934-es interjúban a következőt mondta: „sajnos legtöbb könyvkiadónk idegenül áll szemben a szép könyv problémájával. Könyveink kiállításánál nem művészi, hanem bankszellem érvényesül!”⁶⁴

⁵⁶ REITER (1930), [3].

⁵⁷ ROSNER (1932), 198; BAKOS (2005), 79–80.

⁵⁸ BENES (1928); KOVÁCS (1927); LAMACS (1928); RÓNAI [1931]. Az említettek közül további Amicus-kötetek borítóját tervezte a konstruktív tipográfiai elemek felhasználásával: pl. *Amicus* [1922]; REITER (1924); KÁLLAI (1925a); GRANT (1927).

⁵⁹ LOFTING (1933); JUHÁSZ (1933); LUKÁCS (1929a,b).

⁶⁰ VÖ. ELEK (1943), 9–10; SZÜ (1995a), 219–220; FARKAS (2011a).

⁶¹ A cégtulajdonosok 1925-ben kérték a hatóságoktól cégük törlését, erre azonban hivatalosan csak 1930. december 5-én került sor. BFL (a).

⁶² REITER (1928).

⁶³ A két szervezetről bővebben lásd FARKAS (2011b) 179–183; 259–283.

⁶⁴ VAJDA (1934), 156.

Reiter kiadói és könyvművészeti munkásságának mintegy megkoronázásaként 1943-ban megjelent egy kis könyv a Hungária Rt.-nél a művész legsikerültebb grafikáival és Elek Artúr bevezető tanulmányával.⁶⁵ Feltehetően ezzel a kötettel zárult ígéretes grafikus pályafutása: 1945-ben zsidó munkaszolgálatosként életét vesztette Sopronbátfalván.

⁶⁵ ELEK (1943).

Kellner István, a modern bibliofília marchand-amateur

A 20. századi magyarországi bibliofília történetében figyelemre méltó hely illeti meg Kellner Istvánt (1892–?), aki francia kifejezéssel élve jellegzetes *marchand-amateur* volt.⁶⁶ Gyűjtőszenvédélye és művészi érdeklődése elválaszthatatlanul összefonódott könyv- és műkereskedői, valamint kiadói tevékenységével. A modern amatőr-bibliofil kultúra 1910–1920-as évekbeli fellendülésével egy időben megindított, rövid életű könyves vállalkozásaival jelentős mértékben hozzájárult a gyűjtési kedv megélénküléséhez és a szép könyvek nagyobb megbecsüléséhez, kelendőségéhez. Kellner változatos forrástípusok (könyvjegyzék, saját kiadású könyvek, ex librisek, hirdetések, cégbírósi és peres iratok stb.) alapján bemutatásra kerülő munkássága azért ígérkezik felettebb izgalmasnak, mert a két háború közötti hazai bibliofília, könyv- és műkereskedelem történetének mindeddig feltáratlan fejezeteihez szolgáltat új és értékes adatokat. Könyvjegyzékai alapján rekonstruálni lehet, milyen típusú kiadványokból és műalkotásokból tevődött össze amatőr antikváriumának árukészlete, és mi jutott el Magyarországra a gyűjtők körében Európa-szerte nagy becsben álló külföldi munkák közül. Kiadói tevékenysége a korszak könyvművészeti és bibliofil törekvéseinek megvilágításához nyújt segítséget.

⁶⁶ Kellnerrel kapcsolatos kutatásaim egy részét a kolozsvári *Korunkban* publikáltam: FARKAS (2010).

Kellner Albert textil-nagykereskedő és Birnbaum Kamilla kisebbik fiúgyermekének pályakezdéséről egyelőre kevés adat áll rendelkezésünkre. Bár Kellner István kereskedelmi tanulmányokat folytatott, érdeklődése hamar a képzőművészet felé fordult.⁶⁷ Festeni és rajzolni kezdett, majd tagja lett a Nemzeti Szalonnak. Grafikái (ex libris, könyvdísz, karikatúra) és festményei több tárlaton és árverésen felbukkan-

⁶⁷ Az apa izraelita, fia azonban már római katolikus felekezetű volt: BFL (f); BFL (c); BFL (e), B. XLVI. 8115/29–1921.

25. Ex-libris der Buchhandlung Stephan Kellner Buda-Pest

26. Librairie Étienne Kellner

⁶⁸ DÉRY-BÁNYÁSZ–MARGITAY (1912), 122, 180, LXIV. melléklet; MTABTK-MGY.

⁶⁹ A Gyűjtő (1912a), 44; A Gyűjtő (1912b), 449. Ezúton mondok köszönetet Claudia Karolyinak (Die Österreichische Nationalbibliothek, Exlibris Sammlung) és a 2011-ben elhunyt Werner J. Schweiger osztrák művészettörténésznek (a *Lexikon des Modernen Kunsthandels im Deutschsprachigen Raum, 1905–1937* című kézirat szerzője), hogy Kellnerrel kapcsolatos adataikat megosztották velem. A korszak neves hazai és külföldi művészei (pl. Conrad Gyula, Divéky József, Gara Arnold, Bayros, Emil Ranzenhofer, Armand Rassenfosse, Karl Ritter) már az 1910-es évek elejétől több ex librist is terveztek Kellnernek.

⁷⁰ BFL (d). Kellner 1919. január 30-án adta be a bejegyzés iránti kérelmét a Cégbírósághoz. Boltja részére két kiváló művessel készített kisgrafikákat: Conrad Gyula: *Librairie Étienne Kellner* (1921); Gara Arnold: *Ex libris der Buchhandlung Stephan Kellner Buda-Pest* (1921).

⁷¹ Kellner István könyvesboltjának kiállítása (1919). Kellner antikváriumát nem csupán az említett, feltehetőleg saját kiadásában napvilágot látott kiadványa hátsó borítóján népszerűsítette, hanem a magyar *Libellus* és a bécsi *Die Initiale* című lapok hasábjain is több keretes hirdetést helyeztetett el: *Die Initiale* (1921). Az egyik első magyar hirdetés a következő szöveggel jelent meg: „Elfogyt és régi könyvek, luxus- és amatőrkiadások, bibliofil művek, műbeccsel bíró grafika és exlibrisek raktára. Szép könyvek, irodalmi és művészeti művek a legnagyobb választékban magyar, német, francia és angol nyelven. A cég a legmagasabb áron vásárol könyvtárakat, értékes és szép kiadású könyveket s elvállal könyvtárrendezéseket is. Ritka és teljesen elfogyott magánkiadványok is kaphatók. A legközelebbi jövőben megjelennek a cég saját kiadványai is, csak szigorúan nagy műbeccsel bíró világirodalmi művek, előkelő kontóban.” *Libellus* (a), (kiemelés az eredetiben – F. J. A.).

⁷² 1920 nyarán Király György, Laczkó Géza és Horváth Henrik kidolgozta a laptervet, amely a *Könyvmoly* címet kapta volna. Mivel Kellnernek „vagy nem volt pénze, vagy sokkal frívolebban és reklámszerűbben képzelte” el a periodikumot, megjelentetése meghiúsult. Király György levele Kner Imrének, 1921. január 25, in SZÁNTÓ (1969), 64. Egyelőre nem tisztázott, hogy a kereskedő azonos volt-e azzal a Kellner Istvánnal, aki a Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesületének alelnöke volt: uo., 390.

⁷³ KELLNER István: Bevezető, in Kellner István könyvesboltjának kiállítása (1919), 3–4.

⁷⁴ A Gyűjtő (1912b), 448. A műbaráttal való együttműködése később sem szakadt meg. Kellner lett a kiadója az Ernst Múzeum leíró lajstroma első, magyar és német nyelvű kötetének, de Ernst könyv- és műgyűjteménye gyarapításában is feltehetőleg segédkezett. ERNST [1920a,b]

tak az 1910-es években.⁶⁸ A szép nyomtatványok, sokszorosított grafikák iránti szenvedélyes vonzalma a gyűjtés terén is megnyilatkozott. A fiatal ember számára elsősorban az egymással csereviszonyban álló gyűjtőket és művészeket tömörítő ex libris társaságok jelentettek fórumot. Az 1910-es évek elejétől a Szent György Czéh ex libris szakosztályának, valamint az osztrák és német ex libris szervezeteknek (Österreichische Exlibris-Gesellschaft, Deutscher Verein für Exlibriskunst und Gebrauchsgraphik zu Berlin) is tagja volt.⁶⁹

Kellner feltehetően nem bizonyult sikeresnek a képzőművész pályán, így érdeklődése a könyvek és grafikák gyűjtésével egyidejűleg azok adásvétele és megjelentetése felé fordult. Kereskedőtevékenysége megindításának hátterében egyértelműen gyűjtőszenvédélye állt. IV. Koronaherceg (ma Petőfi Sándor) utca 10. szám alatti budapesti könyvesboltja, amelynek alapját minden bizonnyal saját gyűjteménye képezte, páratlanul értékes és kuriózumszámba menő 18–20. századi bibliofil kiadványok, grafikák és festmények kereskedelmére szakosodott.⁷⁰ Az 1919 elején megnyitott üzletben megtalálhatók voltak a gyűjtők körében keresett nyomtatványok és művészeti alkotások a legszebb illusztrált könyvektől a luxuskiadványokon és elfogyott, ritka műveken át az eredeti művészi grafikákig és ex librisekig.⁷¹ A kereskedő kezdeti lelkesedését mutatja, hogy még azt is fontolóra vette, hogy a müncheni Der Zwiebelfisch mintájára kiad egy könyvművészeti folyóiratot.⁷²

Kellnernek, akárcsak Reiternek és a legtöbb elkötelezett bibliofil kiadónak, antikváriusnak elsősorban művészeti érdeklődése és gyűjtőszenvédélye szabott irányt üzleti tevékenységének: „Magam is amatőr-könyvgyűjtő voltam még rövid idővel ezelőtt és a könyvek iránti szeretet vitt rá, hogy szép könyvek terjesztésével foglalkozzam, hogy könyvesboltomat megnyissam” – fogalmazott 1919 őszén a könyvkészletét bemutató kiállításhoz készült katalógus bevezetőjében.⁷³ Európai viszonylatban is figyelemre méltó bibliofil és grafikai gyűjteménye szélesebb közönség előtti bemutatására azt követően nyílt lehetősége, hogy felkérést kapott Ernst Lajostól, a neves műpártoló és műgyűjtő múzeumalapítótól, aki szintén szenvedélyes könyvbarát, sőt Reiterhez és Kellnerhez hasonlóan a Szent György Czéhnek is tagja volt.⁷⁴ A kiállítás, amely a művészi kivitelű könyvek hazai népszerűsítését tűzte ki legfőbb feladatául, azért jelentett nagy kihívást Kellnernek, mert tevékenységét a kommun miatt néhány hónapig szüneteltetni kényszerült.

„Az Ernst-múzeum megtisztelő felhívásának, hogy a magyar közönségnek könyvesboltom amatőr és luxuskiadványait mutassam be, annál nagyobb örömmel tettem eleget, mivel a magyar bibliofil közönségnek ritkán van alkalma, hogy könyvkiállításokat láthasson.

Míg Németországban, Franciaországban és Angliában egymást érik a szakszerűen megrendezett könyvkiállítások, amelyek kulturális és művészi jelentősége letagadhatatlan, addig nálunk csak néhány

lelkes amatőr láthat együtt válogatottan szép könyveket. Ezen a kiállításon a nagyközönség is meggyőződhetik arról, hogy a könyvkiadás ma már jelentős nivót ért el. Fel kell kelteni az érdeklődést a szép köntösű értékes könyvek iránt, és ha ez csak némiképp sikerült, úgy ez a kiállítás elérte célját.”⁷⁵

⁷⁵ Kellner István könyvesboltjának kiállítása (1919), 3.

Bár a tárlaton gyűjteményének csak a legszebb darabjait mutatta be, a katalógusban 172 tételnyi német, francia és elenyésző számú angol, illetve magyar nyelvű, egy-két kivételtől eltekintve 20. századi illusztrált könyv, grafikai és ex libris mappa került felsorolásra a legfontosabb adatok (kiadó, kötés, illusztrátor, példányszám, technika stb.) eredeti és magyar nyelven történő feltüntetésével, valamint a kötetek árának márkában, illetve koronában történő megadásával.⁷⁶ A legdrágább tétel Goethe *Balladen* című művének 1919-es magánkiadása volt Sepp Frank rézkarcaival. Az I-es számú példány „pergamentre nyomtatva, külön könyvben a szöveg és mappákkal a 32 rézkarc, 32 próbanyomattal, mindegyik rajz szignálva” 8 ezer márkába, azaz 32 ezer koronába került.⁷⁷

Az igényesebb antikváriumok bevett üzleti gyakorlatát követve Kellner 1920–1921-ben egymás után három katalógust is megjelentetett boltja kuriózumszámba menő könyv- és grafikai készletéről.⁷⁸ Az első két kiadványban⁷⁹ túlnyomórészt különleges, 18–20. századi német és francia illusztrált munkák, luxuskiadások, önálló grafikai lapok, illetve mappák hosszú sorával találkozunk. (Egy-két angol, olasz, spanyol és magyar mű is található közöttük.) A kiadványok könyvészeti leírásai eredeti nyelven szerepelnek, az árakat azonban ezúttal egységesen, márkában tüntették fel.

A legnagyobb műgonddal kiállított könyvek jelentős része a világirodalom klasszikusainak, valamint a kortárs írók, költők alkotásainak német és francia kiadásaiból adott válogatást (például Apuleius, Aretino, Boccaccio, Byron, Casanova, Defoe, Dickens, C. J. Dorat, Dosztojevszkij, az *Ezeregyéjszaka meséi*, Goethe, Omár Khájjám, Kleist, La Fontaine, Lessing, Prévost, Shakespeare, Schiller, Strindberg, Verlaine, Voltaire, Wilde, Zweig). Több monográfia, album foglalkozott az egyetemes képzőművészettel, de szép számmal szerepeltek neves művészek illusztrációival díszített munkák és különböző technikákkal készült grafikai mappák is (Bayros, Beardsley, U. Brunelleschi, Cézanne, Chodowiecki, Constable, Daumier, Dulac, Gavarni, Geiger, Gessner, Grandville, Klemm, Kokoschka, Kubin, Klimt, Rassenfosse, F. Reynolds, O. Wagner stb.).

A német nyelvű anyag bőséges válogatást kínált a legigényesebb németországi és bécsi kiadvállalatok, valamint nyomdák (például Hyperion, Delphin, G. Müller, G. W. Dietrich, Hans v. Weber, Insel, Drugulin, B. Cassirer, S. Fischer Verlag, Dreiangel-Druck, Avalin-Druck, Pan-Presse, Prospero-Druck, Daphnis-Druck, Amalthea Verlag, Hesperos Verlag) legszebb 20. századi termékeiből. Kellner ugyanakkor igen gazdag készletet tartott különleges, ritka francia könyvekből is, amelyek többsége díszes amatorkiadásban, neves illusztrátorok, képzőművészek grafikáival látott napvilágot (például Boucher, Deveria, Doré, Eisen, Grandville, Gravelot, Rops). Ezek a legtekintélyesebb, többnyire párizsi kiadói és nyomdai műhelyekből, bibliofil társaságoktól (például Quantin, H. Floury, Didot, Calman Lévy, Fournier, Librairie

⁷⁶ Kellner István amatőr könyvkereskedésének hirdetése: *Libellus* (b). A sorozatos kötetekkel együtt csaknem 200 könyv és 4 reprodukció (illusztráció, könyvkötés) szerepelt a katalógusban. Kellner a következőképpen adta meg a márká árforrását: 1 márka=4 korona. *Kellner István könyvesboltjának kiállítása* (1919), 5.

⁷⁷ Uo., 38.

⁷⁸ *Katalog* [1920], *Katalog* [1921], KELLNER (1921).

⁷⁹ A könyvkatalógusok tételeiben jó néhány átfedés van.

des bibliophiles, Société des bibliophiles françois, Société des dilettantes, Plon) kerültek ki. A 19–20. századi kiadványok mellett Kellner igen változatos 18. századi francia illusztrált könyvanyagot vonultatott fel a korszak kedvelt olvasmányaiából, a világirodalom klasszikusaitól a maguk korában nagy népszerűségnek örvendő francia szerzők munkáiig. A legértékesebb kötetek közül érdemes néhányat felsorolni: Boileau, *Ouevres*, 1747; d'Épinay, *Conversations d'Émilie*, 1781; Grécourt, *Oeuvres complètes*, 1796; Hénault, *Nouvel Abrégé chronologique de l'Histoire de France*, 1752; Ovide, *Les métamorphoses*, 1808 (Boucher, Eisen, Gravelot, Monnet, Moreau és az ifjabb Moreau illusztrációival); Querlon, *Le triomphe de Grâces*, 1775 (Boucher és Moreau illusztrációival); Térrence, *Comoediae sex*, 1753 (Gravelot illusztrációival). A változatos könyvkészletben Cervantes *El ingenioso hidalgo Don Quixote de la Mancha* (1780) spanyol nyelvű és Milton *Le Paradis perdu* (1792) című angol-francia kétnyelvű munkája volt a legdrágább. Az előbbi 50 ezer, míg az utóbbi 40 ezer márkába került 1920-ban.⁸⁰

⁸⁰ *Katalog* [1920], 42, 45.

A fent említett könyvek mellett a könyv- és műgyűjtők érdeklődésére számot tartó, a bibliofília, könyv-, grafika- és kultúrtörténet tárgykörébe tartozó munkák is szép számmal szerepeltek: például Richard du Bury, *Philobiblon*, 1912, Insel Verlag; *100 Silhouetten*, 1913 (egy 18. századi névtelen bécsi mester száz sziluettje egész bőr kötésben); Walter von zur Westen, *Berlins graphische Gelegenheitskunst. I–II*, 1912 (művészi, merkantil és reklámgrafikai alkotások, metszetek, névkártyák, plakátok, ex librisek stb. gyűjteménye). A kereskedő tájékozottságát mutatja, hogy üzletében fellelhető volt Octave Uzanne, a hírhedt 19. század végi francia bibliofil, író és kiadó csaknem összes munkája, köztük a bibliofíliával foglalkozó *Caprices d'un bibliophile* (1878, Rouveyre) és a *La nouvelle bibliopolis. Voyage d'un novateur aux pays des Néo-ícono-bibliomanes* (1897, Floury, Félicien Rops frontispice-ével) is.⁸¹

⁸¹ *Katalog* [1921], 86; *Katalog* [1920], 74.

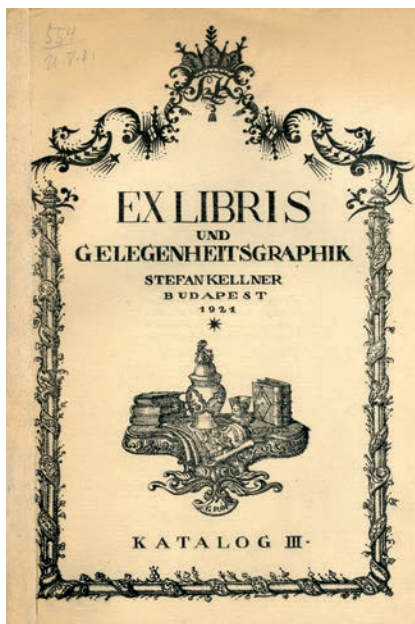
A könyvkatalógusokban elenyésző számban bár, de felbukkant néhány szép hazai kiadású, illetve magyar vonatkozású könyv is. Ilyen volt Malonyay Dezső négykötetes műve, *A magyar nép művészete* (1907, Franklin), valamint a külföldön ismertté vált grafikusművész, Willy Pogány (Pogány Vilmos) illusztrációival díszített *Parsifal* és *Rubaiyat*. Rippl-Rónai Józsefnek a Nyugat kiadásában megjelent *Emlékezéseit*, amely „pergament hát- és nyersselyemkötésben a művész sajátkezű aláírásával” készült, a könyvkereskedő az egyik legszebb hazai amatőr kiadású könyvként tüntette fel katalógusában. Lázár Bélának két, német és francia nyelvre lefordított könyve is szerepelt a listán. Szinyei Merse Pálról írt ismertetése 39 műmelléklettel a képzőművészeti kiadványokra szakosodott lipcsei Klinkhardt & Biermann kiadó gondozásában jelent meg (*Paul Merse von Szinyei, ein Vorläufer der Pleinairmalerei*, 1911), míg Courbet-ről szóló tanulmánya a párizsi H. Floury kiadónál (*Courbet et son influence à l'étranger*, 1911). De meg lehetett nála vásárolni Heine *Doktor Faustus*ának 400 számozott példányban megjelent német luxuskiadását is Divéky József színezett illusztrációival és könyvdíszével, valamint az Amicus kiadó első bibliofil kiadványának német nyelvű kiadását (Petőfi *Der Fährman*, 1920) Márfy Ödön körrajzaival.⁸² Feltételezhető, hogy üzletében a katalógusokban feltüntetettek túl egyéb igényes kiadású hazai munkák is megtalálhatók voltak.

⁸² Kellner István könyvesboltjának kiállítása (1919), 22, 25, 26, 31; *Katalog* [1920], 33; *Katalog* [1921], 71, 99.

Kellner az eddig felsorolt kiadványok mellett a könyvgyűjtők körében népszerű, de tiltott voltuknál fogva igen borsos árú, erotikus munkák kereskedelmével és kiadásával is megpróbálkozott. Ezek hátterében nem kizárólag üzleti érdekek, hanem érdeklődésének és gyűjtőszenvédélyének személyes motivációi is meghúzódtak. Ifjúkora óta megszállottan gyűjtötte ugyanis az erotikus vonatkozású, művészi értékkel rendelkező könyveket, grafikákat, beleértve az ex libriseket. Erről árulkodnak a saját gyűjteménye részére készített könyvjegyek is.⁸³ Nem meglepő tehát, hogy Kellner könyv- és műkereskedői, valamint kiadói tevékenységében az erotikus munkák is hangsúlyos szerephez jutottak. Eladásra kínált változatos és könyvművészetiileg figyelemreméltó, úgynevezett *erotica et curiosa* anyagában üzletének könyvkatalógusai szerint a különböző korok élőlő, pajzán műveitől a „legveszedelmesebbnek” tartott és üldözött, illusztrált pornográf munkákig szinte minden fellelhető volt.⁸⁴

Kellner antikváriumának könyveiről általánosságban elmondható – bár a katalógusokban szereplő kötetek készletének csak egy részét tették ki –, hogy a legtöbb könyv meglehetősen kis példányszámban (200–1000), művészileg értékes, kiemelkedően szép, olykor pazar kiállításban jelent meg, és az egyes korok legismertebb könyv- és képzőművészeinek illusztrációival volt díszítve. Jó néhány kötet egyszeri számozott példányban, kereskedelmi forgalmon kívüli magánkiadásban készült; gyakran díszes (például kézzel festett selyem-, egézbőr, félpergamen, maroquin-) kötésben és különleges (japán, van Gelder stb.) papíron jelent meg. Ebből kifolyólag a nyomtatványok igen kelendők voltak a bibliofilek körében. A könyvek speciális témája, származása, nehezen hozzáférhető, ritkaságszámba menő, nemegyszer tiltott mivolta csak fokozta értéküket. Ami a tárgykorokot illeti, a szépirodalmi és képzőművészeti munkák voltak túlsúlyban, de szembeötlő volt az erotikus vonatkozású kiadványok nagy száma is.

Mint azt a könyvkatalógusok is tanúsítják, Kellner több tucat német, francia, holland, belga, osztrák és angol képzőművész önálló grafikai alkotását, akvarelljét, rajzát, kis szériában megjelent, különböző sokszorosító technikákkal készült, szignált nyomatát (litográfia, réz- és fametszet) kínálta eladásra.⁸⁵ Rembrandt rézmetszete és Daumier akvarellje (ezért kérte a legmagasabb összeget, 12 ezer márkát) mellett többek között a korszak ismert szecessziós, impresszionista és expresszionista művészeinek ceruzarajzait és grafikáit (Bayros, Beardsley, W. Geiger, O. Larsen, Matisse, Pascin, E. Ranzenhofer, Segonzac, Slevgt, Walser stb. műveit) is meg lehetett vásárolni. A grafikai anyagban

27. Exlibris und Gelegenheitsgraphik

28. Aus der Kunsthandlung Stephan Kellner

⁸³ Pl. *Eroticis Stefan Kellner; Livres Galants Etienne Kellner* (Armand Rassenfosse, 1913); *Collections Galantes Etienne Kellner* (Gara Arnold, 1915); *Sammlung Kellner*. Ezúton mondok köszönetet Tony Feketének, hogy megmutatott néhány, a gyűjteményében található Kellner-ex librist: TFGY.

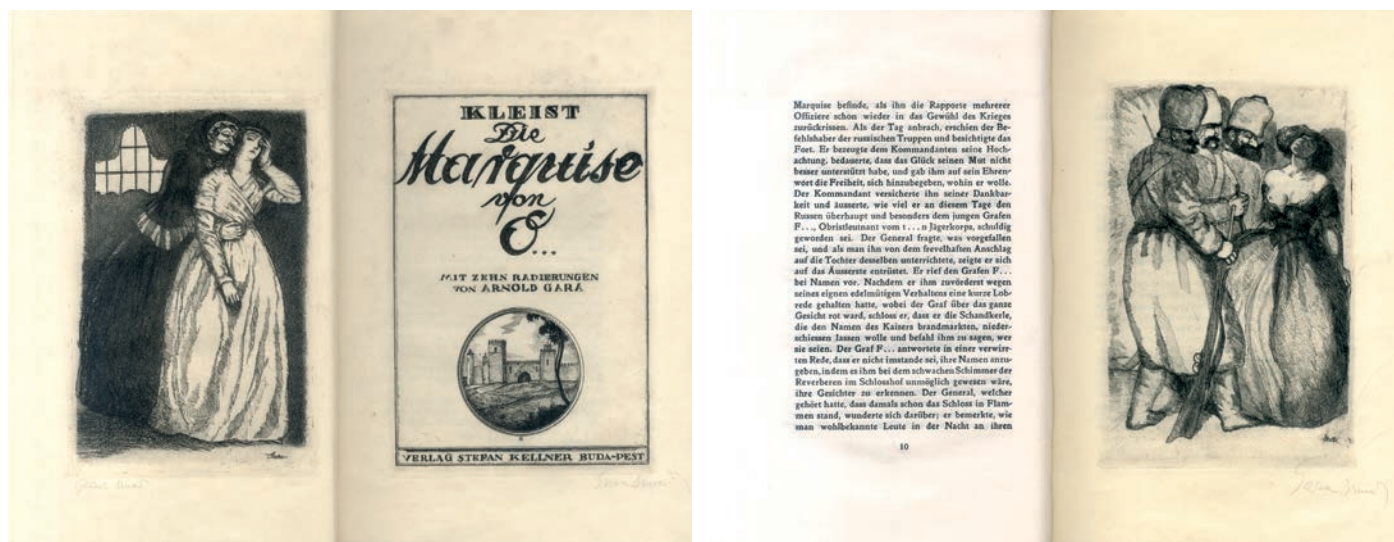
⁸⁴ Vö. FARKAS (2010).

⁸⁵ *Katalog* [1920], 77–99 (17 reprodukcióval); *Katalog* [1921], 88–97.

Klimt és Schiele aktrajzai is szerepeltek. Klimttől 61, pecséttel ellátott, többségében ceruzarajzot kínált eladásra. A grafikák között néhány magyar alkotás is előfordult Belányi Viktortól, Divéky Józseftől, Gara Arnoldtól, báró Hatvany Ferenctől, Jaschik Álmostól, Prihoda Istvántól és Vadász Miklóstól.

Kellner István ugyanakkor nem csupán könyveket, grafikai albumokat, eredeti rajzokat és akvarelleket árusított, hanem a kisgrafika műfajába tartozó ex libriseket is. Egyedülálló, 20. század eleji modern alkalmi grafikai gyűjteménye egy részéről 1921-ben saját kiadású, német nyelvű katalógust jelentetett meg 1000 számozott példányban. A kötetekből 150 darab, egészborbe kötött luxuskiadás is készült, amelyekhez 10 eredeti grafikát is mellékelte.⁸⁶ A kiadvány több száz német, osztrák és svájci művész csaknem 7900 könyvjegyének leírását és néhányuk reprodukcióját tartalmazta. Az ábécésorrendben közölt alkotók ex libriseinél többnyire feltüntették a tulajdonos nevét, a felirat szövegét, a keletkezési évet és a technikát is. A katalógussal kettős célja volt a *marchand-amateur*ek: üzleti és szakmai. Egyrészt tétélesen bemutatta eladásra szánt értékes gyűjteményét, amelyet egyben akart értékesíteni; másodszor meg akarta osztani a világgal hosszú évek fáradságot nem

⁸⁶ [KELLNER István]: Vorwort, in KELLNER (1921), III–IV. A kötet összeállításában az ismert gyűjtő, Reich Milton Oszkár volt Kellner segítségére, akinek *Über die Entwicklung des Exlibris* című rövid írása az előszó után következett.

29–30. *Die Marquise von O...*

kímélő gyűjtőmunkájának tapasztalatait. A praktikus kézikönyvként is használható kiadvány segítséget kívánt nyújtani a gyűjtőknek az 1900 és 1920 között készült ex librisek meghatározásához. Bár a katalógusban felsorolt gyűjtemény eladásáról egyelőre nincsenek információink, a kézikönyv abban a tekintetben maximálisan elérte célját, hogy megkerülhetetlen forrása lett a 20. századi ex libris művészet történetének.

Kellner István amatőr könyvek iránti szeretete gyűjtő- és kereskedőtevékenysége mellett a könyvkiadás terén is megnyilatkozott.⁸⁷ Műkedvelő kiadóként megjelentetett amatőr-bibliofil kötetei közül legalább fél tucat a legkifinomultabb

⁸⁷ 1920 elején már amatőr könyvkiadóként és könyvkereskedőként tette közzé hirdetéseit: *Libellus* (d).

könyvgyűjtők részére készült. A kiadványok igényes nyomdai kivitelben (például Pápai Ernő műintézete, Thália Nyomda), gyönyörű kötésben (Biró Márta könyvkötőművész műhelyében) és neves magyar grafikusművészek (például Gara Arnold, Gróf József, Jaschik Álmos, Zádor István, Byssz Róbert) illusztrációival, könyvdíszével láttak napvilágot. A kiadó több könyvét az Amicus kiadóvállalatéhoz hasonlóana Magyar Bibliophil Társaság reprezentatív könyvkiállításain is szerepeltették.

Elsőként két, számozott és szignált nyomatos aktmappát jelentetett meg, amelyeket a német nyelvű címből és kolofonból ítélve nem csupán a magyar közönségnek szánt. Az osztrák Arthur Paunzen 15 rajzát tartalmazó album 1919-ben, míg Santho Imre 10 litográfiája 1920-ban látott napvilágot.⁸⁸ 1921-ben adta ki Heinrich von Kleist német nyelvű, *Die Marquise von O...* című prózai művét Gara Arnold finom rézkarcaival, 500 számozott példányban. A művész az illusztrációk sokszorosítását az országban elsőként megnyílt Dorottya utcai Rézkarcnyomó Műhelyben készítette.⁸⁹ Az első 25 kötet egész bőr kötetést kapott; a tokkal ellátott könyvhöz mellékeltek 10 eredeti grafikát, amelyeket Gara egyenként ellátott kézjeggyel. Kellner másik kötetét, Vörösmarty *Csongor és Tündéjét* a hazai bibliofília egyik remekműveként tartják számon. A könyvből csupán 250 számozott amatőrpéldány készült Jaschik Álmos 10 eredeti színes körképével. Az igényes nyomdai munkákat Pápai Ernő műintézete végezte, az egészpergamen, egész bőr és imitált pergamenkötést Biró Márta könyvkötőművész tervezte és készítette. Bibliofil szempontból Berzsenyi Dániel *Válogatott verseinek* megjelentetése is figyelmet érdemel. A kötet szecessziós könyvdíszait, akárcsak Kellner két korábbi katalógusának címlapját, Gróf József készítette. A könyvből 300 számozott példány készült, amelyből az első 25 egész bőr kötetést kapott. A gondos nyomdai minőségről szintén Pápai Ernő üzeme gondoskodott. Kellnernek még két kötetét érdemes megemlíteni: E. T. A. Hoffmann *Az elhagyott ház* című művét Zádor István 10 körképével, amely 500 számozott példányban készült, és Lestyán Sándor *Mary-Mariska* című könyvét, amely fűzött, eredeti borítóban jelent meg Falus Elek vignettájával.⁹⁰ A beharangozott mesekönyv – Kállay Miklós *A csodafa* című könyve, illetve annak német fordítása Jaschik Álmos 12 színes illusztrációjával – feltehetőleg végül nem jelent meg.⁹¹

Kellner itt bemutatott ambiciózus és magas színvonalú antikváriusi, illetve kiadói vállalkozásai ígéretes indulásuk ellenére hamar kudarcba fulladtak. Ennek egyik oka az volt, hogy a szép könyvek iránt érdeklődő, azt gyűjtő és arra áldozni is képes vásárlók száma a bibliofil könyvkultúra rövid ideig tartó húszas évek eleji

31. Csongor és Tünde

⁸⁸ PAUNZEN (1919); SANTHO (1920). Az utóbbi kötet miatt indított perhez lásd FARKAS (2010), 91–93.

⁸⁹ Mórícz Miklósné rézkarcnyomó műhelyéhez lásd ZSÁKOVICS (2001), 60–62. Feltehetőleg Gara többi, Kellner részére tervezett kisgrafikája is a műhelyben készült.

⁹⁰ KLEIST [1921]; VÖRÖSMARTY [1921]; BERZSENYI (1921); HOFFMANN (1921); LESTYÁN (1921b).

⁹¹ A meghirdetett kiadvány a tervek szerint 250 számozott példányban, kizárólag előfizetők részére látott volna napvilágot, pergamen-, egész bőr és kartonkötésben, 1–50-ig a szerző és a művész aláírásával. Az illusztrációkat a Magyar Aquarellisták és Pasztellfestők Egyesülete kiállításán is meg lehetett tekinteni. Vö. német és magyar nyelvű hirdetések: *Libellus* (c), *Libellus* (d).

fellendülése ellenére továbbra is alacsony maradt. A Kellner által árult és kiadott erotikus munkák miatt megindult nyomozások és perek feltehetően szintén nagyban hozzájárulhattak ahhoz, hogy 1925-től Bécsbe tette át székhelyét, és néhány évig ott folytatta könyv- és műkereskedői vállalkozását.⁹² Pályájának és életének további alakulása egyelőre nem ismert.

⁹² Vö. FARKAS (2010).

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári és kéziratári források

- BFL (a) – Budapest Főváros Levéltára (BFL). VII. 2. e. Cégbíróági iratok (Cg). 14444. Amicus könyvkiadó vállalat Reiter és Engl cég.
 BFL (b) – BFL VII. 2. e. Cg. 1905/734. Reiter Adolfné cége.
 BFL (c) – BFL VII. 2. e. Cg. 8725/4. Kellner Adolf cége.
 BFL (d) – BFL VII. 2. e. Cg. 9001. Kellner István amateur könyvkereskedése.
 BFL (e) – BFL VII. 18. d. 05/174 – 1925. (A *Becker Báb*y című album peranyaga.)
 BFL (f) – BFL XV. 20. A 562, 1927. év 7. sz., Kellner Adolf halotti anyakönyvi bejegyzése.
 MTAKK (a) – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár (Tevan Andor iratai) Ms. 10.407/87. Reiter László levele Tevan Andornak, 1918. október 1.
 MTAKK (b) – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár (Tevan Andor iratai) Ms. 10.437/1. Szentkúty Pál: Néhány szó egy új magyar könyvremekről. A Tevan cég könyvhirdetése a *Nyársforgató Jakab meséi* című könyvhöz.
 MTAKK (c) – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár (Tevan Andor iratai) Ms. 10.417/75. A Tevan kiadó szórólapja.
 MTABTK-MGY – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Művészettörténeti Gyűjtemény, Magyar Művészek Lexikona Gyűjtemény
 TFGY – Tony Fekete Gyűjtemény

Nyomtatott források

- ADY (1920a) – *Ady Endre első verseskötete*. Előszó ÁBRÁNYI Emil. Bp., Amicus, 1920.
 ADY (1920b) – Ady Endre: *Az új Hellász*. (Tanulmányok, cikkek, naplójegyzetek). KOZMA Lajos könyvdiszeivel. Bp., Amicus, 1920.
 ADY (1921) – Ady Endre: *Margita élni akar*. „Verses história, melyet szeretettel ajánlok figyelmébe azoknak, akik szeretnek.” S. a. r., előszó FÖLDESSY Gyula. KOZMA Lajos könyvdiszeivel és illusztrációival. Bp., Amicus, 1921.
 ADY (1922) – Ady Endre: *Szerelem*. [Bp.], Amicus, 1922.
 ADY (1923a) – Ady Endre: *Levelek Párisból*. Szerk. FÖLDESSY Gyula. Bp., Amicus, 1923.
 ADY (1923b) – Ady Endre: *Márkó király. Ballada*. Hasonmás kiadás. Előszó ADY Lajos. Bp., Amicus, 1923.
 ADY (1923c) – Ady Endre: *Még egyszer. Versek*. Előszó FÖLDESSY Gyula. Bp., Amicus, 1923.
 ADY (1923d) – Ady Endre: *Rövid dalok egyről és másról. Ady Endre százhetvennégy ismeretlen verse*. Összegyűjt., s. a. r. FÖLDESSY Gyula. Bp., Amicus, 1923. Fametszetes címlap KOZMA Lajos.
 ADY (1923e) – Ady Lajos: *Ady Endre*. (Életrajz). Bp., Amicus, 1923.
 ADY (1924a) – Ady Endre: *Levél az apámhoz*. Bp., Amicus, 1924.
 ADY (1924b) – Ady Endre: *Morituri*. Kiad., bev. REITER László. Bp., Amicus, 1924.
 ADY (1925a) – *Ady Endre párisi noteszkönyve*. Ady Lőrincné megbízásából. S. a. r., előszó, jegyz. ADY Lajos. Borítórész REITER László. Bp., Amicus, 1924.
 ADY (1925b) – Ady Endre: *Levél az öccséhez*. Bp., Amicus, 1925.
Ady almanach (1924) – *Ady almanach*. Szerk. REITER László. RIPPL-RÓNAI József rajzaival, FÁY Dezső és SZÖNYI István egy-egy eredeti fametszetével. Bp., Amicus, 1924.

- Almanach* (1918) – *Almanach az 1919 esztendőre*. KOZMA Lajos fametszeteivel. Gyoma, Kner Izidor kiadása, 1918.
- Amicus* [1922] – *Amicus 1920, 1921, 1922*. REITER László borítórajzával, KOZMA Lajos, FÁY Dezső, DERKOVITS Gyula és SZÖNYI István illusztrációival. Bp., Amicus, [1922].
- BÁLINT (1923) – BÁLINT Jenő: *Benedek Péter földmíves-festőművész*. Bp., Amicus, 1923.
- BÁLINT (1929) – BÁLINT Jenő: *Művészfejek*. Bev. CSÓK István. Bp., Amicus, 1929.
- BENES (1928) – BENES Klára: *A nevető ember*. Mesekönyv. REITER László rajzaival. Bp., Amicus, 1928.
- BERZSENYI (1921) – *Berzsenyi Dániel válogatott versei*. Bevezette FÜST Milán. GRÓF József könyvdiszeivel. Bp., Kellner István, 1921.
- BOKROS-BIRMAN [1922] – BOKROS-BIRMAN Dezső: *Jób. Kilenc rajz*. Bev. ELEK Artúr. H. n., Amicus, [1922].
- DERKOVITS [1920?] – JULES DERKOVITS: *Pandämonium. Lithographies originales*. [Paris?], Á Cythère, [1920?].
- DÉZSI (1927) – *Pesti György haláltáncéneke Holbein képeivel*. Bev., közli DÉZSI Lajos. [Bp.], Magyar Bibliophil Társaság, 1927.
- ELEK (1922) – *Nagy Balogh János élete és művészete, 1874–1919. Egy ismeretlenül élt festő emlékkönyve*. Szerk. ELEK Artúr. Bp., Amicus, 1922.
- ELEK (1929) – ELEK Artúr: *Fáy Dezső, a festő és illusztrátor*. Bp., Amicus, 1929.
- ERNST [1920a] – *Külföldi mesterek magyar vonatkozású művei*. Az Ernst-Múzeum leíró lajstroma, 1. Bev. ERNST Lajos. [Bp.], Kellner, [1920].
- ERNST [1920b] – *Auf Ungarn sich beziehende Werke ausländischer Meister. Führer durch das Ernst-Museum*, 1. [Bp.], Kellner, [1920].
- FÜST (1922) – FÜST Milán: *Ádvent. Regény*. DERKOVITS Gyula rajzaival. Bp., Amicus, 1922.
- GENTHON (1928) – GENTHON István: *Korb Erzsébet*. Bp., Amicus, 1928.
- GRANT (1927) – VALÉR GRANT [Grünwald Valéria]: *Agy és szív*. Bp., Amicus, 1927.
- HOFFMANN (1921) – E. T. A. HOFFMANN: *Az elhagyott ház*. Ford. KOVÁCS DÉNES. ZÁDOR István kőrajzaival. H.n., Kellner István, 1921.
- Die Initiale* (1921) – *Die Initiale. Zeitschrift für Bücherfreunde*, 1 (1921), április (hátsó borító).
- Irodalmi tájékoztató* (1925) – Az Amicus könyvhirdetése, in *Irodalmi tájékoztató. Válogatott könyvek jegyzéke* 1925. [Bp.], Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt., 1925, 85.
- JUHÁSZ (1933) – JUHÁSZ Andor: *Halló itt London*. REITER László borítójával és grafikáival. Bp., Révai, 1933.
- KÁLLAI (1925a) – KÁLLAI Ernő: *Új magyar pikúra*. Bp., Amicus, 1925.
- KÁLLAI (1925b) – ERNST KÁLLAI: *Neue Malerei in Ungarn*. Leipzig, Klinkhardt & Biermann Verlag, 1925.
- KÁLLAI (1928) – *Bokros-Birman Dezső szobrász*. Előszó KÁLLAI Ernő. Bp., Amicus, 1928.
- Katalog* [1920] – *Stefan Kellner Buchhandlung Budapest. Luxusdrucke. Livres illustrés des 18–20e siècle. Graphik. Katalog 1*. GRÓF József címlapjával. Bp., Stefan Kellner, [1920].
- Katalog* [1921]. – *Moderne Deutsche Vorzugsdrucke. Französische und Englische Werke des XVIII–XX. Jahrhunderts. Original Graphik. Katalog 2*. Bp., Stefan Kellner [1921].
- KELETI (1920) – KELETI Arthur: *Az boldogtalan Raymondo és az szerentsés Bertrandus Lovagoknak Hiteles Szerelmes Története 7 képben avagy: a csalfa Bertrandus Lovag Házassága s Miképpen Ejtették Törbe s küldték el a Nemes Rajmondo Lovag a Szent Sírhoz és hogyan jöve vissza s Mula Ki. Grotesque Játék*. A szöveget jambusokba tette KELEMEN Viktor, az illusztrációkat és könyvdiszeket készítette VÉRTES Marcell és GRÓF József, címlap GARA Arnold. Bp., Pallas nyomda, 1920.
- KELETI (1927) – KELETI Arthur: *Az igaz Irodalom Megtűfoltatása s az silány és hivságos Komédiáknak Megbetsültetése vagyis: a' szépműnyű Goethe úr befogatása az Könnyű Múzsza Kocsijába. Tragikus Báb-színházi Komédia Egy Felvonásban*. FÁY Dezső rajzaival. Bp., Amicus, 1927.
- KELETI (1928) – KELETI Arthur: *Angyalí üdvözet*. 2., bőv. kiad. MOLNÁR C. Pál fametszeteivel. Bp., Amicus, 1928.
- KELETI (1923a) – KELETI Arthur: *Pax vobiscum avagy: egy költő pásztorlevele a nyájas olvasókhöz, amelyben Padovában eltöltött boldog napjait idézvé, látni tanítja, inti, megfeddi őket s végül is megbékél velük*. FÁY Dezső 51 kőrajzával. H. n., Amicus, 1923.
- KELETI (1923b) – ARTHUR KELETI: *Pax vobiscum. Das ist: eines Dichters Hirtenbrief an die wohlgeneigten Leser, worinnen er, seiner glücklichen Tage in Padua gedenkend, obgenannte Leser sehen lehrt, sie vermahnt und schliesslich Frieden macht mit ihnen*. Mit 51 angenehmen Bildern des Malermeisters Desider von Fay geziert. Übersetzt von Heinrich HORVÁTH Henrik. Bp., Amicus Verlag, 1923.

- Kellner István könyvesboltjának kiállítása (1919) – Kellner István könyvesboltjának kiállítása az Ernst-Múzeumban. Előszó KELLNER István. Bp., k. n., 1919.
- KELLNER (1921) – Stefan KELLNER: *Ex libris und Gelegenheitsgraphik. Katalog 3. (Moderne Exlibris)*. GRÓF József címlapjával. Bp., k. n., 1921.
- KLEIST [1921] – Heinrich von KLEIST: *Die Marquise von O...* GARA Arnold 10 rézkarcával. Bp., Kellner István, é. n. [1921].
- KOVÁCS (1927) – KOVÁCS Kálmán: *A színpad erkölce*. REITER László borítótervével és grafikáival. Bp., Amicus, 1927.
- LAMACS (1928) – LAMACS Sándor: *Szicília*. Fametszetű képek, borító, tipográfia REITER László. Bp., Amicus, 1928.
- LEHEL (1922a) – LEHEL Ferenc: *Gulácsy Lajos dekadens festő*. Bp., Amicus, 1922.
- LEHEL (1922b) – LEHEL Ferenc: *Csontváry Tivadar a posztimpresszionista festés magyar előfutára*. Bp., Amicus, 1922.
- LEHEL (1923) – LEHEL Ferenc: *A keresők. 1. Cézanne*. Bp., Amicus, 1923.
- LESTYÁN (1921a) – LESTYÁN Sándor: *Vah-Ta-Vah és a Somoserdő mohikánjai*. PÖLYA Tibor rajzaival. Bp., Amicus, 1921.
- LESTYÁN (1921b) – LESTYÁN Sándor: *Mary-Mariska*. Bp., Kellner István, 1921.
- Libellus* (a) – *Libellus. Gyűjtők, múzeumok és könyvtárak leveles ládája*, 1919. I. évf., (okt. 15.) 1. sz., 12.
- Libellus* (b) – *Libellus. Gyűjtők, múzeumok és könyvtárak leveles ládája*, 1919. I. évf., (nov. 15.) 2. sz., 28.
- Libellus* (c) – *Libellus. Gyűjtők, múzeumok és könyvtárak leveles ládája*, 1919. I. évf., (dec. 15.) 3. sz., 37.
- Libellus* (d) – *Libellus. Gyűjtők, múzeumok és könyvtárak leveles ládája*, 1920. II. évf., (márc. 5.) 2–3. sz., 24.
- LOFTING (1933) – Hugh LOFTING: *Doktor Dolittle és az állatok*. REITER László grafikáival. Bp., Káldor, 1933.
- LUKÁCS (1929a) – *Magyarok a kultúráért. A magyar munka eredményei az emberi művelődés terén*. Szerk. LUKÁCS György. Fametszetű könyvdíszek, kötés, előzékpapír tervei REITER László. Bp., Magyar–Francia Kultúrliga, 1929.
- LUKÁCS (1929b) – *La Hongrie et la civilisation*. Réd. par Georges LUKÁCS. (Vol. 1–3.). Paris, Renaissance du Livre, 1929.
- Magyar művészeti könyvtár (1927) – Magyar művészeti könyvtár, 1–24. Bp., Amicus, 1927.
- YBL Ervin: *Donatello*. I. 1927. (1–3).
- SZENTIVÁNYI Gyula: *Barabás Miklós művészete*. 1927. (4–5).
- RÉTI István: *Hollósy Simon*. 1927. (6–7).
- BÁLINT Jenő: *Vaszarj János művészete*. 1927. (Magyar művészeti könyvtár (8–9).
- YBL Ervin: *Donatello*. II. 1927. (10–12).
- GAUTIER, Théophile: *Zichy*. Ford., bev. RÓZSAFFY Dezső. 1927. (13–14).
- YBL Ervin: *Donatello*. III. 1927. (15–18).
- RABINOVSKY Máriausz: *Daumier*. 1927. (19–20).
- VÁMOS FERENC: *Lechner Ödön*. 1927. (21–24).
- MAJOVSZKY [1923] – *A nyomtatott könyv díszítése. Fametszet. A Magyar Bibliophil Társaság negyedik kiállítása*. Szerk. MAJOVSZKY Pál, előszó FELVINCZI TAKÁCS Zoltán. Bp., Magyar Bibliophil Társaság, [1923].
- MUNKÁCSY (1921) – MUNKÁCSY Mihály: *Emlékeim*. Bev. FELEKY Géza. Bp., Amicus, 1921.
- PAUNZEN (1919) – Arthur PAUNZEN: *15 Aktzeichnung. Original lithographien. Erster Kellnerdruck*. Bp., Verlag Stefan Kellner, 1919.
- PETŐFI (1920a) – PETŐFI Sándor: *Szilaj Pista. Salgó*. Bev. BABITS Mihály. MÁRFFY Ödön eredeti körrajzaival. Bp., Amicus, 1920.
- PETŐFI (1920b) – Alexander PETŐFI: *Der Fährmann. Die Burg der Schrecken*. Mit Originallithographien von Edmund von MÁRFFY. Bp., Amicus, 1920.
- PETŐFI (1922) – PETŐFI Sándor: *János vitéz*. Bp., Amicus. 1922.
- PETROVICS Elek: *Újakról és régiekről. Művészettörténeti dolgozatok*. Bp., Amicus, 1923.
- RABINOVSKY (1927) – RABINOVSKY Máriausz: *Az új festészet története, 1770–1925: a nyugateurópai festészet kialakulása*. Bp., Amicus, 1927.
- Régi népballadák könyve (1921) – Molnár Anna, Júlia szép leány, Kőmíves Kelemenné és egyéb régi balladák könyve. Összeáll., kísérszöveg ANGYAL Géza. (Előcím: *Régi népballadák könyve*). KOZMA Lajos fametszeteivel. Bp., Amicus, 1921.

- Régiségek – Ritkaságok (1920–1924) – Régiségek – Ritkaságok könyvsorozat, I–VIII. Bp., Amicus, 1920–1924.
- I. LUKIANOS: *Szép lányok egymásközt* (sic!). Ford. RÉVAY József. LEIDENFROST Sándor rajzaival. 1920.
 - II. PETRONIUS: *Trimalchio lakomája*. Ford., bev., RÉVAY József. LEIDENFROST Sándor könyvdiszeivel. 1920.
 - III. CAYLUS grófja: *Vilmos kocsis históriája*. Ford. ANGYAL Géza. REITER László rajzaival. 1920.
 - IV. *A házaselet tizenöt öröme*. Ford. DÉVAI Pál. LEIDENFROST Sándor címlapjával. 1921.
 - V. FIRENZUOLA: *Szerelmi széphistóriák*. Ford., utószó HONT Rezső. GRÖF József borítójával. 1922.
 - VI. Hans SACHS: *Farsangi komédiái*. Ford. és kísérszó ANGYAL Géza. 1923.
 - VII. VOLTAIRE: *A vadember. Igaz történet Quesnel páter kézirata nyomán*. Ford. GYERGYAI Albert. FÁY Dezső rajzaival. 1924.
 - VIII. Jacques CAZOTTE: *A szerelmes ördög*. Ford. ANGYAL Géza. FÁY Dezső rajzaival. 1924.
- REITER (1924) – *Ady-könyv. Dokumentumok az Ady-kérdéshez*. Összegyűjt., borítócímke REITER László. Bp., Amicus, 1924.
- REITER (1927) – REITER László: *Reklám és fametszet*. Bp., Amicus, 1927.
- REITER (1928) – REITER László: *Magyar könyvkultúra: felköszöntő Lerchenfeld gróf német követnek a vezető bibliofilek tiszteletére rendezett estélyén Wienben, 1928 október másodikán német nyelven elmondotta Reiter László*. Bp., Amicus, 1928.
- REITER (1930) – *Reiter László grafizmus*. Előszó VÉGH Gyula. Bp., k.n., 1930.
- RÓNAI [1931] – *Első ének. Rónai Mihály András versei*. Bp., Amicus, [1931].
- SANTHO (1920) – *Becker Báb. Zehn Original Lithographien von Imre v. Santho. Erster Kellner Privatdruck*. Bp., Stefan Kellner Verlag, 1920.
- Száz színész* [1923] – *Száz színész egy sorba... Ujházi Ede és Nyárai Antal szellemének*. GEDŐ Lipót és GELLÉRT Lajos karikatúráival. Bp., Amicus [1923].
- Szent János* (1921) – *Szent János mennyei jelenésekről való könyve*. MÁRFFY Ödön kőrajzaival. Bp., Amicus, 1921.
- SZTRÓKAY (1923) – SZTRÓKAY Kálmán: *Az ördög tanul*. FÁY Dezső színes rajzaival. Bp., Amicus, 1923.
- Új művészet* (1926–1927) – *Új művészet*. Szabálytalan időközben megjelenő füzet. 1–2. Szerk., kiad. REITER László. Bp., Amicus, 1926–1927.
1. *A kubizmus problémája*. Csáky [József] és szobrászata. BOR Pál négy tanulmányával, CSÁKY önéletrajzával. 1926.
 2. RABINOVSKY Máriusz: *Posztimpresszionizmus*. KOVÁCS Kálmán: *A morális színpad. Az etikus színész*. 1927.
- Új Művészet* (1922) – *Új Művészet*. Könyvsorozat II–III. Bp., Amicus, 1922.
- I. BÁLINT Aladár: *Kernstok Károly*. Nem jelent meg].
 - II. HEVESY Iván: *Kádár Béla*. 1922.
 - III. HEVESY Iván: *Boromisza Tibor*. 1922.
- VÖRÖSMARTY (1920) – VÖRÖSMARTY Mihály: *Gondolatok a könyvtárban*. KOZMA Lajos fametszeteivel. H. n., Amicus, 1920.
- VÖRÖSMARTY [1921] – VÖRÖSMARTY Mihály: *Csongor és Tünde. Színjáték 5 felvonásban*. JASCHIK Álmos illusztrációival. Bp., Kellner István, [1921].
- WALDEN [1924] – Herwarth Walden: *Az új festőművészet. Expresszionizmus*. Ford. KENESSEY Sándor. REITER László borítócímkejével. [Bp.], Amicus, [1924].

Felhasznált irodalom

- ANGYAL (1926) – ANGYAL Géza: Cassirer önkéntes halála, *Literatura*, 1(1926), 3. sz. 20–21.
- BAJKAY (1998) – *Modern magyar litográfia 1890–1930*. („A magyar sokszorosított grafika száz éve” sorozat 2. kötete.) Szerk. BAJKAY Éva. Miskolc, Miskolci Galéria, 1998. (A Miskolci Galéria könyvei, 16).
- BAKOS (2005) – BAKOS Katalin: Fametszet és illusztráció: könyv, album, mappa, sorozat 1920–1940, in *A modern magyar fa- és linóleummetszés 1890–1950*. („A magyar sokszorosított grafika száz éve” sorozat 4. kötete.) Szerk. RÓKA Enikő. Miskolc, Miskolci Galéria, 2005, 71–103 (A Miskolci Galéria könyvei, 26).
- BALABÁN (1988) – BALABÁN Péter: Engl Géza 1894–1988, *Nagyvilág*, 33(1988), 6. sz. 925–926.
- Budapesti cím- és lakjegyzék* (1901) – *Budapesti cím- és lakjegyzék 1900–1901*. XII. évfolyam. Bp., Franklin-Társulat, 1901.
- DÉRY-BÁNYÁSZ-MARGITAY (1912) – *Almanach a Nemzeti Szalon Nyugdíj Intézete javára. (Képzőművészeti Lexikon)*. Szerk. DÉRY Béla, BÁNYÁSZ László, MARGITAY Ernő. Bp., [Nemzeti Szalon] 1912.

- ELEK (1943) – ELEK Artúr: *Reiter László könyvművészete*. Bp., Hungária, 1943.
- FARKAS (2007) – FARKAS Judit: ARS HUNGARICA. Bisztrai Farkas Ferenc és a két világháború közötti művészeti könyvkiadás, in „*Aki nem ír, hanem úr*”. Bisztrai Farkas Ferenc emlékezete. Tanulmányok, visszaemlékezések, dokumentumok. Szerk., jegyz. FARKAS Judit. Bp., Ráció, 2007, 24–82.
- FARKAS (2010) – FARKAS Judit Antónia: Erotika és bibliofília. Kellner István tiltott könyves tevékenysége az 1920-as években, *Korunk*, 2010. 3. folyam, XXI/3. 89–95.
- FARKAS (2011a) – FARKAS Judit Antónia: „Ebben a társaságban együtt szeretnők látni a könyv minden barátját, kultuszának minden odaadó hívét.” A Magyar Bibliophil Társaság története (1920–1949), I–II, *Magyar Könyvszemle*, 127(2011), 3. sz. 341–358; 4. sz. 483–497.
- FARKAS (2011b) – FARKAS Judit Antónia: *Szép könyvek kultusza. Bibliofil könyvkultúra Magyarországon (1914–1949)*. (PhD-disszertáció) Miskolc, Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola, 2011.
- GULYÁS (1990) – GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái*. (Új sorozat, VII. kötet) Bp., MTA Irodalomtudományi Intézete–MTA Könyvtára–Petőfi Irodalmi Múzeum, 1990.
- A Gyűjtő (1912a) – Néhány szó az exlibris-gyűjtőkhöz, *A Gyűjtő. Művészeti folyóirat*, 1(1912), 1–2. sz., 42–44.
- A Gyűjtő (1912b) – A Szent-György-Czéh tagnévsora, *A Gyűjtő. Művészeti folyóirat*, 1(1912), 9–10. sz., 449–451.
- HAIMAN (1979) – HAIMAN György: *A Kner család és a magyar könyvművészet. 1882–1944*. H. n, Corvina, 1979.
- KOPÓCSY (1998) – KOPÓCSY Anna: A művészi kórajzolás itthon és Franciaországban az 1920-as években, in *Modern magyar litográfia 1890–1930*. („A magyar sokszorosított grafika száz éve” sorozat 2. kötete.) Szerk. BAIKAY Éva. Miskolc, Miskolci Galéria, 1998, 163–176 (A Miskolci Galéria könyvei, 16).
- PAPP (1989) – PAPP János: *A szép könyv dicsérete. A Tevan könyvek kritikái*. Békéscsaba–Gyoma, Kner Nyomda, 1989 (A Kner Nyomdaipari Múzeum Füzetei, 16).
- RABINOVSKY (1926) – r. m. [RABINOVSKY Máriusz]: Szemelvények Reiter László munkáiból, *Magyar Grafika*, 8(1926), 2–3. sz., 94–97.
- ROSNER (1932) – ROSNER Károly: A magyar fametszet új mesterei, *Magyar Iparművészet*, 35(1932), 9–10. sz., 161–199.
- SZÁNTÓ (1969) – *A könyv mestere. Kner Imre levelezése korának költőivel, íróival, művészeivel, tudósaival*. Bev. ORTUTAY Gyula, a leveleket összegyűjt, jegyz. ELEK László, vál., szerk. SZÁNTÓ Tibor. Bp., Magyar Helikon, 1969.
- SZENTMIKLÓSSY (1930) – *A magyar feltámadás lexikona*. Szerk. SZENTMIKLÓSSY Géza. Bp., 1930.
- SZÍJ (1968) – SZÍJ Rezső: Az Amicus és Reiter László könyvművészete. Fejezet a XX. századi könyv történetéből, *Művészettörténeti Értesítő*, 17(1968), 1–2. sz., 54–71.
- SZÍJ (1995a) – SZÍJ Rezső: Az Amicus és Reiter László könyvművészete, in *Könyvkiadás, könyvművészet, társadalom*. I. (Cikkek, tanulmányok), Bp., Szenci Molnár Társaság, 1995, 213–234.
- SZÍJ (1995b) – SZÍJ Rezső: Keleti Arthur (1889–1969) könyvművészeti munkássága, in *Könyvkiadás, könyvművészet, társadalom*. I. (Cikkek, tanulmányok), Bp., Szenci Molnár Társaság, 1995, 263–282.
- Új művészet (1926) – Új művészet, *Literatura*, 1(1926), 5. sz., 32.
- VAJDA (1934) – VAJDA János: Négyszemközt Reiter Lászlóval, a Szép Magyar Könyv álmódójával, *Literatura*, 9(1934), május 15., 154–156.
- VOIT (1988) – *Tevan Andor levelesládájából*. Vál., szerk., jegyz., bev. VOIT Krisztina, Bp., Gondolat, 1988.
- ZSÁKOVICS (2001) – ZSÁKOVICS Ferenc: *A rézkarcoló nemzedék 1921–1929. A rézkarművészet megújulása Magyarországon az első világháború után*. (A magyar sokszorosított grafika száz éve” sorozat 3. kötete.) Szerk. RÓKA Enikő. Miskolc, Miskolci Galéria, 2001 (Miskolci Galéria Könyvei, 21).

Internetes források

- CASSIRER – http://de.wikipedia.org/wiki/Paul_Cassirer
- HVG – E. P: *Másolatok náciknak: A Cassirer család hagyatéka*, HVG online 2011. szept. 16. (http://hvg.hu/kultura/20110916_paul_bruno_cassirer_muerto_2011_szept)
- MÉL – Magyar Életrajzi Lexikon, 1000–1990: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/>